

OSEBNO IN JAVNO V IZSELJENSKI KORESPONDENCI

Marjan Drnovšek

COBISS 1.01

Kaj so pisma? Tako običajna pisemska besedila kot literarne oblike pisem, za katere se je uveljavila oznaka epistole in jim vsaj v evropskem kulturnem prostoru sledimo od antike, lahko označimo kot sporočila, namenjena posameznikom ali več ljudem, intimnemu krogu ali javnosti. Bistvo osebnega sporočila je do danes obdržalo enak pomen: pismo je podoba duše in govori o najintimnejših in najglobljih pripadnostih.¹ Ohranjena pisma iz antičnega časa imajo vse značilnosti pisem nasploh, saj so poleg osebnih poznali javna, poleg neliterarnih so bila bolj znana literarna pisma (Ovid, Horacij, Plinij ...), mnogi so jih objavili in so se tako ohranila do danes. Omenim naj samo pisma Gaja Plinija Cecilija Mlajšega (Gaius Plinius Caecilius Secundus), ki se je rodil na začetku našega štetja.² Bil je državni uradnik, pesnik, znanstvenik, med drugim se je navduševal nad grško literaturo, filozofijo in zgodovino, in hkrati pisec pisem, ki jih je uredil in sam objavil v devetih knjigah. V njih popisuje Rim in javno življenje, spregovori pa o mnogih vsakdanjih ter tudi osebnih in družinskih zadevah. Skratka, pisma so že zgodaj postala predmet prebiranja v širši javnosti.

Na Slovenskem je bilo pismo do konca 18. stoletja bolj v uporabi pri učenih posameznikih iz cerkvenih in plemiških krogov, nato je postalo izraz zlasti meščanske kulture, v drugi polovici 19. stoletja in kasneje pa je bilo že splošno razširjeno.³ Čeprav nekateri proti koncu 19. stoletja ugotavljajo usihanje epistolarne dejavnosti, lahko ugotovimo,⁴ da je pisemsko komuniciranje takrat postalo način komuniciranja preprostih ljudi, ki nas fascinira tako po obsegu kot glede geografskih razsežnosti. V mislih imam izseljence in njihovo komuniciranje z družinskimi in drugimi prejemniki pisem. Pomembnosti pisem ne smemo povezovati samo s pomembnostjo korespondentov,

¹ Igor Grdina, *Pismo, podoba duše*, v: *Dokumenti slovenstva* (urednik Jože Žontar), Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994, 16–170.

² Gaj Plinij Cecilij Mlajši, *Pisma* (prevedel Fran Bradač), Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1962.

³ Igor Grdina, *Pismo, Enciklopedija Slovenije*, 8, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, 359. Glej tudi: Marjan Drnovšek, *Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842–1933*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1983.

⁴ *Pisma slovenskih književnikov o književnosti* (izbral in komentiral Marjan Dolgan), Ljubljana: Založba Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor; zv. 298), 2001, 458.

temveč predvsem z njihovo vsebino, pozorni pa moramo biti še na druge pomene.⁵ Na primer: korespondiranje med baronicama Ester Maksimilijano Coraduzzi iz Koče vasi in Mario Isabello Marenzi konec 17. stoletja se vsebinsko dotika vsakdanjika, iz katerega so najbolj razvidne življenjske in značajske poteze stare baronice, v njih pa je poleg tožb, opravljanja, pogovora o zdravju, gospodarjenju ipd. še največ govora o hrani. Vendar je odkritje teh pisem v slovenskem prostoru prelomno, saj so prva znana slovenska plemiška pisma družin Marenzi-Coraduzzi, ki so ovrgla dotedanje mišljenje, da je plemstvo pisalo samo v »visokih« jezikih.⁶

Izdajanje pisem pomembnejših ali znamenitih ljudi iz znanstvenih, umetniških, kulturnih, političnih in drugih področij ima na Slovenskem že globoke korenine; gre za ljudi, ki so jim (bile) priznane zasluge na področju javnega življenja. Med znanimi serijami je zbirka Korespondence pomembnih Slovencev, ki jo izdaja SAZU oziroma ZRC SAZU v Ljubljani. Omenim naj samo korespondenco Emila Korytka z družino, poljskega izgnanca v Ljubljani in Prešernovega prijatelja, ki je izšla v originalu in slovenskem prevodu.⁷ Navajam jo kot primer izseljenske korespondence poljskega begunca na Slovenskem, največkrat naslovljene na starše. Brez dvoma je bila odločujoča za objavo Korytkovih pisem njegova vloga narodopisca in pesnika na Slovenskem, v strokovni javnosti pa je izpostavljena še kulturnozgodovinska vrednost njegove korespondence.⁸ Od znamenitih Slovencev naj omenim še Louisa Adamiča oziroma njegova pisma, ki jih je ob tridesetletnici njegove smrti pripravil ameriški raziskovalec Henry A. Christian.⁹ Gre za izbor Adamičevih pisem po kriterijih, ki jih je urednik razložil posebej, reprezentativnost izbora pa pokaže Adamiča v stikih z drugimi in njegova izkustva, zlasti v času, ko se je dopisoval z Uptonom Sinclairjem in I. F. Lupis - Vukićem.¹⁰ Urednik poudarja, da korespondenca odkriva Adamiča kot človeka, ki spregovori tudi o osebnih zadevah, čeprav je bil kot pisatelj nad preostalim svetom, a vendarle del njega. Osebni vidik korespondence slovenskih književnikov od Žige Zoisa do Tomaža Šalamuna je z objavo izbranih pisem izpostavil Marjan Dolgan in poudaril njihovo informativno pomembnost.¹¹ Med zadnjimi večjimi objavami pisem

⁵ Zlasti literarni zgodovinarji poudarjajo pomembnost pisem slovenskih književnikov s poudarkom na besedi »pomembnost«, kar je z vidika njihovega interesa povsem razumljivo, nikakor pa pomembnost ne sme zajeti samo pomembnih ljudi, npr. književnikov, umetnikov, politikov ..., ampak tudi vse, ki so imeli v rokah pero in so zapisali svoja razmišljanja v pisma, ki so se tako ali drugače ohranila do danes in so predmet zanimanja različnih znanstvenih krogov.

⁶ *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi-Coraduzzi s konca 17. stoletja* (uredil in pripravil Pavle Merkù), Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.

⁷ Emil Korytko, *Korespondenca z roditelji / Korespondenca z družino (1836–1838)*, (za tisk pripravila Monika in Henry Leeming, prevajalec Niko Jež), Ljubljana: SAZU, 1983.

⁸ Tone Pretnar, Korytko, Emil, *Enciklopedija Slovenije*, 5, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, 307.

⁹ *Izbrana pisma Louisa Adamiča* (izbral in uredil Henry A. Christian, prevedla Jerneja Petrič), Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981.

¹⁰ *Izbrana pisma Louisa Adamiča ...*, 13.

¹¹ *Pisma slovenskih književnikov o književnosti* (izbral in komentiral Marjan Dolgan), Ljubljana: Založba Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor; zv. 298), 2001, 454.

s področja izseljenstva uvrščam delo Darka Friša z objavami pisem patra Kazimirja Zakrajška, ki je imel odločujočo vlogo v slovenskem izseljenstvu v obdobju med svetovnimima vojnama, deloma pred prvo in tudi po drugi.¹²

Temeljnega pomena za razvoj pisanja in pošiljanja pisem pri Slovencih sta bila, prvič, naraščajoča izobrazbenost in z njo povezana pismenost prebivalstva¹³ in drugič, razvoj prometnih povezav, ki je v zadnjih dveh stoletjih dosegel neverjeten napredek.¹⁴ Izobraževanje in tehnološki napredek sta pomembni prvini, ki ju moramo upoštevati pri raziskovanju in razumevanju izseljenstva tudi pri dopisovanju. Nedvomno drži teza, da so selitve vplivale na povečanje funkcionalne pismenosti, saj so prijeli za pero mnogi izseljenci in domači, ki drugače niso prakticirali te spretnosti. To se pozna tudi jeziku, ki omogoča jezikoslovcem analiziranje, ne samo z vidika stopnje gramatikalne (ne)pravilnosti, temveč tudi dialektološke pestrosti, prvin pogovornega jezika v pisni obliki, vrinjanja besed novega okolja ipd.

Glede na prostorsko dimenzijo dopisovanja so bile poti pisma lahko zelo zelo kratke, npr. dopisovanje v kavarni, ko je natakar prenesel sporočilo na razglednici od ene mize samo do zelene osebe pri sosednji, vse do raznih kotičkov sveta, kjer so se nahajali pošiljatelji ali naslovniki. Ravno izseljevanje je povzročilo dopisovanje na daljše razdalje v (naj)večjem obsegu, vključujoč tudi najširši krog dopisnikov, tako po spolu, izobrazbi, etnični, državni, socialni in še kakšni pripadnosti.

Če imamo pred očmi čas preteklih dveh stoletij, je glavni nosilec pisemske informacije papir, v drugi polovici 20. stoletja tudi magnetofonski in filmski trak, danes pa vse omenjene izpodriva računalniška tehnologija (elektronska pošta, medmrežne povezave v besedi in sliki). Ne smemo pa zanemariti slišnih (telefonskih) stikov, ki so v mnogočem prekašali papir in olajšali komuniciranje, saj je bilo mnogim lažje zavrteti telefonsko številko kot prijeti za pero, porabili so manj časa, čeprav so bili stroški običajno višji. Za raziskovalca pomenijo katastrofo, saj vemo, da so se pogovori dogajali, njihova vsebina pa ostaja nesodelujočim neznan, morebiti kasneje zapisana pa posledica subjektivnega (ne)spominjanja.

Skozi čas sledimo različnim oblikam pisem, npr. na eni strani popisanemu listu, zloženemu tako, da je tekstovni del v notranjosti zloženke in v stičnem delu utrjen s pisemskim pečatom pošiljatelja, na drugi (zunanji) strani z naslovom, pritisnjenimi

¹² Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1907–1928)*, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije (Viri; 6), 1993 in isti, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1928–1958)*, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije (Viri; 8), 1995.

¹³ Na ozemlju današnje Slovenije je bilo med prebivalstvom v starosti nad 10 let leta 1880 še 39 % nepismenih, leta 1890 25 %, leta 1900 samo 15 %. Glej: Vasilij Melik, »Slovenci in 'nova šola'«, v: *Sloveni 1848–1918, Razprave in članki*, Maribor: Založba Litera (Documenta et studia historiae recentioris; XV), 2002 [i. e. 2003], 395.

¹⁴ Za razvoj prometa je bila odločujoča zamenjava moči živali, vode in vetra s paro in kasneje z elektriko. Poštne kočije in tovorne vozove je izpodrinil vlak, jadrnice parniki, oboje pa je glede hitrosti prehitelo letalo, ki je iz sveta naredil globalno vas. Brzojave so nasledili telefoni, danes pa kraljujejo prenosni telefoni.

žigi odhodnih, vmesnih in predajnih pošt, sčasoma z nalepljenimi znamkami, uporabo kuverte (ovojnice), dopisnic, razglednic, telegramov ipd. Pošta na Slovenskem je bila vedno vpeta v geografsko širše komunikacijske tokove, kar je bila, med drugim, posledica prepisne lege slovenskega ozemlja, tako vedno kakor tudi v času selitvenih gibanj ljudi v minulih dveh stoletjih in še danes.¹⁵

Osebna pisma so v očeh arhivistov del osebnega arhivskega gradiva, ki ga ustvarjajo posamezniki. V skupino uvrščamo osebne zapise, potopise, dnevnike, spomine in ne nazadnje osebna in mnoga druga pisma. Zgodovinarji moramo biti do gradiva enako kritični kot do vseh ostalih zgodovinskih virov, mogoče celo bolj. Zakaj? Osebno arhivsko gradivo odraža osebni (subjektivni) pogled na lastno dejavnost in je odziv na javna dogajanja v določenem prostoru in času. Pisci so mnogokrat nesamokritični, črno-beli in celo pristranski, v spominskih zapisih z mnogimi luknjami, odvisno pač od teme, ki jo obravnavajo. Na drugi strani pa je osebno arhivsko gradivo izrednega pomena za zgodovinarja. Razkriva mu ozadja zgodovinskih procesov in dogajanj, vlogo posameznikov v njih in njihov vpliv pri sprejemanju t. i. velikih in malih odločitev. Javno arhivsko gradivo, npr. upravnih, sodnih in drugih organov, je v marsičem redkobesedno, faktografsko in za mnoge suhoparno.¹⁶ Kot zgodovinar in arhivist sem spoštljiv in hkrati kritičen tako do osebnega kot javnega arhivskega gradiva.¹⁷ Vedno bolj se v znanosti uporabljajo neposredni pristopi, npr. z intervjuvanjem posameznikov, kar uvrščamo v t. i. ustno zgodovino (oral history). Podobno kot za ostalo osebno gradivo velja tudi za tako pridobljeno gradivo kritičen pristop. Celo večji, kot na primer pri pismih, saj so ta nastala v določenem času in vsaj zaradi tega odražajo bližnje dogajanje. Bolj ko pa se spominjanje ali pisanje odmika od časa dogajanja, večje so možnosti izkrivljanja, netočnosti, nespominjanja ipd. Kvaliteta vsebine pisma, bodisi pripovedi, kasnejših zapisov, anketnih odgovorov ipd., je odvisna od pripovedovalca ali dopisnika, njegove izobrazbenosti, širine duha, realnosti pogledov na obravnavano tematiko in še česa, kar je temeljnega pomena, ko presojamo povednost oz. verodostojnost vira. Torej, če se omejim samo na pisma, je poleg vsebine potrebno dobro poznavanje pisca v širšem kontekstu odnosa med piscem in naslovnikom, ne nazadnje obravnavane tematike z upoštevanjem, kje in kdaj se je zapisano dogajalo.

Ko uporabljamo pisma, se srečamo z vrsto osebnih podatkov. Srečamo se z vprašanjem zasebnosti, ki ga zaradi odnosa do osebnih podatkov obravnavajo tudi pravniki.¹⁸ Človek je tako individualno kot družbeno bitje, prisoten tako v zasebni kot javni sferi. Zlasti človekova zasebnost mora biti zaščitena, med drugim tudi pravica do pisemske

¹⁵ *Pošta na slovenskih tleh* (uredil Andrej Hozjan), Maribor: Pošta Slovenije, 1997.

¹⁶ To drži le navidezno, saj problem ne tiči v samem viru, ampak v njegovem bralcu, ki marsikdaj ne vidi globine in razsežnosti, ki mu ju ponuja nek vir.

¹⁷ Mogoče se komu zdi odveč poudarjanje te misli, vendar mnogi raziskovalci – še bolj pa pisci brez zgodovinopisnega znanja – nekritično uporabljajo arhivsko gradivo, mnogi celo s poudarkom, da gre za »avtentični« odraz stanja, ki ga še najbolj pripisujejo t. i. osebnemu gradivu.

¹⁸ Janez Šinkovec, *Uporaba arhivskega gradiva in varovanje zasebnosti ter osebnih podatkov*, *Arhivi*, XX/1–2, 1997, 29–38.

tajnosti. Poudarjena mora biti prepoved zlorab pisnih ali ustnih zasebnih sporočil.¹⁹ Branje osebnih zapisov brez avtorjevega dovoljenja pomeni vdor v zasebnost. To kaže na občutljivost problematike in spoštovanje zasebnih zapisov tudi, potem ko pisma pridejo v arhivske depoje ali po raznih poteh v tuje zasebne roke. To velja tudi za izseljensko korespondenco in to ne glede na čas njenega nastanka.

IZSELJENSKA KORESPONDENCA

Izseljevanje razdružuje ljudi, ki so si bolj ali manj blizu, čemur običajno sledi nadaljevanje prekinjenih družinskih, sorodstvenih, prijateljskih in uradnih stikov s pismi. Zaradi obojestranskega pošiljanja in prejemanja je najbolje, da se za pisma in druge oblike dopisovanja z migracijskega področja uporablja oznaka *izseljenska korespondenca*, saj so izseljenska pisma s formalnega vidika le pisma izseljencev, kar odgovori domačih, sorodnikov, znancev, prijateljev in uradnih institucij niso. Mogoče bi bila boljša oznaka *selitvena korespondenca* oziroma s tujko *migracijska korespondenca*, vendar je v Sloveniji v praksi izraz *izseljenski* uporabljen v najširšem pomenu besede in vključuje pojav kot celoto, to je izseljevanje in priseljevanje, in vse, kar sledi v odnosu med novim in starim svetom.²⁰ Kot vsa ostala, tudi izseljenska korespondenca izraža vzdrževanje medsebojnih pismenih stikov oziroma dopisovanje.²¹ Korespondiranje pomeni dopisovanje ali pisno sporazumevanje, ki ne vključuje samo klasičnega pisemskega komuniciranja med posamezniki, ampak tudi širše dopisovanje,²² npr. izseljencev z oblastmi in drugimi institucijami javnega življenja. V tuji strokovni literaturi se za področje izseljenskega korespondiranja običajno uporablja izraz *izseljensko pismo* (emigrant letter, Auswandererbrief, emigrazione lettera, lettre d'émigration ...), marsikdaj bolj določen izraz *ameriško pismo* (american letter, American Brief, lettera dell'America, lettre d'Amérique ...) in gledano s priseljenkega vidika tudi *priseljenško pismo* (immigrant letter ...). V širšem pogledu tudi *izseljensko pisanje* (Auswanderer Schreiben, emigrant-writing ...), kamor običajno – poleg pisem – vključujejo druge osebne zapise posameznikov, npr. izseljenčeve dnevnike, spomine, potopise ipd.

Zaradi razsežnosti pojava različnih korepondenčnih stikov oziroma njihovih rezultatov se omejujem na izseljensko korespondenco, ki je odraz dopisovanja, v katerem so udeleženi izseljenci ne glede na naslovnika in še to samo v vzorčnem ob-

¹⁹ Janez Šinkovec, *Uporaba arhivskega gradiva ...*, 29–30.

²⁰ SSKJ s terminom izseljenstvo označuje, prvič, bivanje v tujini, in drugič, izseljence. Glej: SSKJ, 2. knjiga, Ljubljana: DZS, 1975, 165. Zato je beseda izseljenstvo tudi v imenu inštituta, ki raziskuje slovensko izseljenstvo in migracije na splošno (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani).

²¹ SSKJ, 2. knjiga, Ljubljana: DZS, 1975, 438.

²² *Veliki slovar tujk* (uredil Miloš Tavzes), Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002, 615–616.

segu. Skratka, eden od korespondenčnih udeležencev mora biti izseljenec, drugi pa je lahko kdorkoli, ki se z njim dopisuje.²³ V nadaljevanju niso navedene vse oblike dopisovanja, ampak le tiste, s katerimi sem se srečal pri svojem delu, vse pa z namenom, da analiziram pojavno in nakažem vsebinsko bogastvo gradiva, ki ga označujem kot izseljensko korespondenco.

Nedvomno je v ospredju zanimanja tujega in domačega znanstvenega sveta osebna izseljenska korespondenca. Za celovito sliko odnosov med odhajajočimi in ostalimi doma je zaželeno, da imamo v rokah pisma z obeh strani, kar se dogodi le redkokdaj, saj je večina korespondence prihajala izpod peresa preprostih ljudi, ki so pisma ohranili ali uničili, če ne sami, pa njihovi potomci. Pri mnogih dopisnikih iz izobraženih krogov se je v času uporabe pisalnih strojev uveljavila navada izdelave kopij poslanih dopisov, ki uresničujejo željo raziskovalcev po komplementarnosti korespondence. Žal so to le redki primeri, zlasti na Slovenskem. Danes tehnologija razmnoževanja olajšuje obojestransko ohranjenost pisem, kar je z vidika slovenske izseljenske korespondence zanemarljivo, saj je bila ta najštevilnejša v času do druge svetovne vojne, v zmanjšem obsegu tudi kasneje, torej v času, ko tehnologija kopiranja še ni bila množično uveljavljena. Vtis je, da večini ni bilo v interesu v kopiji obdržati védenja o vsebini pisma, ki so ga odposlali, kar velja predvsem za korespondenco preprostih ljudi, tako tudi izseljencev in dopisnikov, ki so jim odgovarjali. Nasprotno težnjo zasledimo pri izobraženih, a le v novejšem času.

Ključna značilnost osebne (izseljenske) korespondence je njena individualnost, osebni karakter, in hkrati ogledalo bolj ali manj dramatičnih dogajanj v izseljenski in priseljenski družbi. V mislih imam izseljenčevo prilagajanje (integracijo) novi družbi ter gospodarske in družbene spremembe v t. i. stari družbi. Oboje se odraža v izseljenski korespondenci. Vendar ta ni samo vir stvarnih informacij, ampak prvenstveno odraz duševnega stanja pišočih in njihovega čustvenega sveta, odraz tolažbe, upanja, žalosti in veselja med ljudmi, ki so si formalno ali čustveno blizu, njihovi stiki pa prekinjeni zaradi geografskih oddaljenosti. Iz njih pogosteje vejejo občutki izgube ob prekinitvi stikov in razočaranj kot izrazi pridobitve ob prihodu v novo geografsko in družbeno okolje, kar velja zlasti za pisma ob prihodu in še v (nedoločljivem) času po njem. Razočaranja se nadaljujejo ob morebitnem izseljenčevem neuspehu v novem okolju, ob uspehu pa so vedno bolj pogosti zapisi o pozitivnih straneh življenja in dela v novem okolju. V njih je veliko odkritosrčnosti in resnic, hkrati pa mnogo zamolčanosti ter ne- (pol)resnic. Izseljenčeva pisma torej odražajo njegovo gmotno, socialno in duševno stanje, enako tudi pisma druge strani. Predmet njihovega preučevanja ni samo zadeva zgodovinarjev, ampak tudi jezikoslovcev, literarnih zgodovinarjev in socialnih psihologov.

Izseljenska korespondenca je ena pomembnejših povezovalk med izseljenskim in

²³ V širšem pomenu bi lahko vključili rezultate medsebojnega korespondiranja o izseljenski problematiki, npr. državnih uradov, cerkvenih oblasti in drugih, kar je zaradi preobsežnosti gradiva neobvladljivo, čeprav zanimivo.

priseljenskim prostorom in družbami. Na drugem mestu lahko navedemo časopisje in kasneje druga občila. Pisma in časopisi so v času množičnega izseljevanja Slovencev v Združene države Amerike ustvarili svojevrsten kulturni stik med različnima svetovoma na obeh straneh Atlantika, ki ni bil v tako velikem obsegu vzpostavljen nikdar poprej in tudi ne kasneje. To velja tudi za ostale evropske izseljenske narode. Nemški raziskovalec Wolfgang Helbich označuje izseljenska pisma kot socialnozgodovinsko dokumentacijo za stik med dvema svetovoma na eni in kot most med izseljensko in priseljensko deželo na drugi strani, hkrati pa izpostavi še osebne vidike pisca kot posameznika glede poznavanja, doživljanja in sprejemanja novega okolja in njegovih družbenih vrednot. Gre za utrinke osebnih videnj na svet okrog sebe.²⁴ Da gre pri osebnih izseljenskih pismih za temeljne dokumente razumevanja subjektivne realnosti in migracijske socialne organizacije, se strinjata tudi Samuel L. Baily in Franco Ramella.²⁵ Z vidika uporabe izseljenske korespondence za ugotavljanje subjektivnih strani migracijskih procesov oziroma pridobljenih izkušenj ne morem mimo temeljnega dela, ki je močno vplivalo na sociološke raziskave migracij, to je dela Williama Isaaca Thomasa in Florianana Znanieckega *The Polish Peasant in Europe and America* (Poljski kmet v Evropi in Ameriki) v petih knjigah iz let 1918–1920.²⁶ Delo pomeni za takratni čas novo povezavo med sociološko teorijo in empiričnim delom na terenu ter stik z osebnim gradivom, med drugim tudi izseljensko korespondenco.²⁷ Ravno uporaba pisem je v socioloških študijah označena kot novost.²⁸ Ne glede na kasnejša navduševanja in kritični odnos do njenega dela, tako uporabljenega gradiva kot njenih interpretacij in teoriziranj, sta Thomas in Znaniecki opozorila na pomen osebnega gradiva, avtobiografskih pričevanj in izseljenske korespondence. Mimogrede, kot začetnik uporabe pisem in dnevnikov v obravnavi izseljenske problematike v Evropi se omenja Danec Karl Larsen, ki je v letih 1910–1914 pri založbi Gyldendal v Köben-

²⁴ *Briefe aus Amerika: Deutsche Auswanderer Schreiben aus der Neuen Welt 1830–1930* (Wolfgang Helbich /izdajatelj/, Walter D. Kamphoefner, Ulrike Sommer), München: Verlag C. H. Beck, 1988, 7–8.

²⁵ *One Family, Two Worlds: An Italian Family's Correspondence across the Atlantic, 1901–1922* (urednika in uvodničarja Samuel L. Baily in Franco Ramella), New Brunswick in London: Rutgers University Press, 1988, XI.

²⁶ Martin Bulmer, *The Chicago School of Sociology: Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*, Chicago, London: The University of Chicago Press, 1986, 28–63.

²⁷ Avtorja sta razen pisem uporabljala še časopisne podatke (zlasti iz poljskih časopisov, namenjenih kmečkemu prebivalstvu), črpala sta iz sodnih spisov, spisov socialnih organizacij, pridig, letakov in brošur, ki so jih izdajali Cerkev in politične stranke, gradiva kmetijskih društev oziroma družb in analizirala vse, kar je odražalo duševno, socialno in ekonomsko življenje kmetov in Judov na Poljskem. Uporabila sta avtobiografijo Wladeka Wiszniewskega. Posegla sta tudi po gradivu ameriškega Bureau for Protection of Immigrants in poljsko-ameriških organizacij v ZDA. Glej: M. Bulmer, *The Chicago School ...*, 51–54.

²⁸ Osebna pisma med priseljenci in domačimi na Poljskem, pisana v prvi osebi in brez namena objave, sta razvrstila v 50 serij (po družinah); imela sta skupaj 762 pisem. Glej: M. Bulmer, *The Chicago School ...*, 53.

havnu objavil delo v štirih delih *De, der tog hjemmefra* (Tisti, ki so zapustili dom), življenjske zgodbe pa so nedvomno zbirali že prej.²⁹

O pomenu izseljenih pisem, oblikah in vsebinah, vlogi povezovalcev med dopisniki, vlogi spola piscev, družbene pripadnosti in izobrazbe, odnosu med originalnimi in reproduciranimi pismi, njihovi sestavi, prenosu in kroženju, jeziku in še čem je bilo spregovorjeno na – naj omenim samo eno zadnjih – mednarodni znanstveni konferenci na Univerzi Carleton v Ottawi.³⁰ Sodelovalo je 52 referentov iz 11 držav, več kot polovica iz Kanade in ZDA.³¹ Po vsebinski in metodološki strani se je pokazala vsa pisanost pristopov in analiz izseljenjskih pisem in njihove prezentacije.

Tudi vprašanje resničnosti vsebine pisem je za raziskovalca velik izziv, zlasti kadar gre za vsebine, ki jih ni moč preveriti v drugih virih. V izseljenjski korespondenci, ki govori o splošnih in javnih dogodkih in procesih (npr. od opisov poti in priseljenjskega okolja do gospodarskih in ekonomskih razmer doma), je mogoče preveriti navedbe v ostalem arhivskem in tiskanem gradivu ter strokovni literaturi, pri osebnih informacijah, opisih oseb in razmerjih med njimi pa dosti težje, zlasti če je pisem malo. Ni odveč opozorilo, da izseljenjska korespondenca predstavlja bolj del izseljenstva moškega spola, ki je bil pismen, bolj izobražen in je imel razvite pisne stike, kot tiste, ki so bili nepismeni ali so prekinili odnose z domačimi, ljudi brez sorodnikov, npr. sirote, cele izseljene družine, preproste delavce, ženske in otroke.³²

Vrednost pridobi izseljenjska korespondenca, ki ustreza želenima stvarema – ohranjenosti obojestranske korespondence v daljšem časovnem obdobju in bogastvu vzporednih virov, ki nam omogočajo analiziranje korespondence v kontekstu prostora in časa. Mnogi prisegajo samo na originalna pisma, drugi se zatekajo tudi k objavljenim pismom. Kvantiteto in čim večji časovni razpon izseljenjske korespondence je mogoče najti pri narodih, ki so bili bolj prisotni v migracijskih procesih, imeli razvito dopisovalno kulturo v soodvisnosti s pismenostjo in ne nazadnje z razvitim in spoštljivim odnosom do tega gradiva, da se je do danes ohranilo v zasebnih in javnih institucijah. Tega, žal, ne morem trditi za Slovence.

Po svetu hranijo izseljenjsko korespondenco razni arhivi, muzeji, knjižnice, univerze, migracijski centri in mnogi posamezniki. Večina se nanaša na čas (novejših)

²⁹ Glej oceno dela: Angiolina Arru, Joseph Ehmer, Franco Ramella (uredniki), *Migrazioni*, »Quaderni storici«, 106, XXXVI/1, april 2001, Bologna 2001, v: *Dve domovini/Two Homelands*, 19 (2004), 221–243. Oceno oziroma analizo je napisal Aleksej Kalc.

³⁰ Potekala je od 7. do 9. avgusta 2003 v Ottawi, Kanada, pod naslovom *Branje izseljenjskega pisma: novi pristopi in interpretacije* (Reading the emigrant letter: innovative approaches and interpretations). Glej: Wolfgang Helbich, *Reading the Emigrant Letter: innovative approaches and interpretations* (Tagungsberichte), <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de>; Marjan Drnovšek, »Reading the emigrant letter: innovative approaches & interpretations«, *Dve domovini/Two Homelands*, 18 (2003), 227–229.

³¹ Z referatoma sta iz Slovenije sodelovala Aleksej Kalc (*Letters and Tapes: Two Sources in Examining Communication Between Trieste and Australia and Ethnic Questions Here and There*) in Marjan Drnovšek (*Private in Public Emigrant Letters: Similarities and Diversities*).

³² *One Family, Two Worlds ...*, 3.

migracij v 19. in 20. stoletju (največ do tridesetih let minulega stoletja), pri narodih, ki so bili tradicionalno vezani na migracije (pomorstvo, kolonije, velike geografske oddaljenosti ...) pa že na stoletja pred tem.³³ Po svojem nastanku so najbolj množična t. i. *ameriška pisma*, ki jim sledijo *južnoameriška*, *avstralska* in še katera. Vtis je, da so mnogo bolj ohranjena pisma, ki so prihajala v Evropo kot obratno.³⁴ Čezatlantsko dopisovanje je bilo najbolj živahno v času množične evropeizacije severnoameriške celine, zlasti od srede 19. stoletja, ko so poštna povezave postajale vedno bolj razvite, hitre in cenejše, kar je bilo tesno povezano z razvojem transporta, predvsem železnice in ladijskega prometa.

Zlasti nemško zgodovinopisje posveča veliko pozornost zbiranju in izdajam izseljenske korespondence. Samo v Bochumer Auswandererbriefsammlung v Gothi (Turingija) hranijo v zbirki okrog 7.000 pisem okrog 900 nemških izseljencev, ki so jih poslali v staro domovino. V letih 1820 do 1920 se je v ZDA izselilo okrog 5 milijonov Nemcev in okrog 25 milijonov drugih Evropejcev. V istem času je bilo poslano v Nemčijo (v mejah iz leta 1871) okrog 280 milijonov pisem.³⁵ Ohranila so se v izredno majhnem številu in delček tega so uredniki Wolfgang Helbich, Walter D. Kamphoefner in Ulrike Sommer objavili v knjigi; gre za individualno in družinsko izseljensko korespondenco izpod peresa kmetov, rokodelcev, delavcev in poslov med letoma 1830 in 1930. Helbich jo je razvrstil po poklicih dopisovalcev (farmer, delavec, ženski pôsel), znotraj tega po družinah oziroma posameznikih in v časovnem zaporedju. W. Helbich je še posebej objavil pisma domačim v staro domovino.³⁶ Tudi objava 208 pisem družine Sola, razpete med Italijo in Argentino, upošteva kronološki princip; pisma so razvrščena od leta 1901 do 1922.³⁷

Mnoga dela so tematsko zastavljena, npr. objava pisem nemškega priseljenca v ZDA iz časa ameriške državljanske vojne (1862–1863) z dodatkom materinih pisem

³³ Tudi sam se nagibam k tezi, da časovna razmejitev na pred-moderne in moderne migracije ni ustrezna oziroma potrebna, če na te procese gledamo v širšem in hkrati primerjalnem prostorskem in časovnem kontekstu in tudi z vidika izseljenske korespondence. Glej delo: *Migration, Migration History: Old Paradigms and New Perspectives* (ed. by Jan Lucassen and Leo Lucassen), Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Paris, Wien: Peter Lang, 1999.

³⁴ Razlogi so lahko različni, na primer, večja kulturna tradicija pri Evropejcih kot pri Novoameričanih, Novoavstralcih ..., večja prostorska stalnost evropskih družin kot razgibane selitve ameriških in drugih priseljencev, ko so pogoste in običajne (delovne) selitve prispevale h krčenju prtljage, kasnejšega neznanja jezika prednikov, ko so pisma postala nerazumljiva potomcem itd.

³⁵ *Briefe aus Amerika: Deutsche Auswanderer Schreiben aus der Neuen Welt 1830–1930* (ur. Wolfgang Helbich, Walter D. Kamphoefner, Ulrike Sommer), München: Verlag C. H. Beck, 1988, 31. Izšla je tudi v angleščini z naslovom *News From the Land of Freedom: German Immigrants Write Home*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1991.

³⁶ »Amerika ist ein freies Land: Auswanderer schreiben nach Deutschland (ur. Wolfgang Helbich), Darmstadt & Neuwied: Luchterhand, 1985.

³⁷ *One Family, Two Worlds: An Italian Family's Correspondence across the Atlantic, 1901–1922* (urednika in uvodničarja Samuel L. Baily in Franco Ramella), New Brunswick in London: Rutgers University Press, 1988.

(1855–1863)³⁸ ali 250 pisem različnih nemških korespondentov iz istega vojnega obdobja.³⁹ Pristopi v objavah so različni, kar je bilo odvisno od namere avtorjev. Brez dvoma je uporaba izseljenskih pisem v različnih zgodovinske opozorila na vlogo preprostih delovnih in manj pismenih ljudi, sicer tudi drugače manj dokumentiranih v njihovem vsakdanjiku, čeprav so predstavljali večino migracijskih valov. Na knjižnem trgu je prava poplava objav izseljenske korespondence, zlasti na medmrežju, vendar so le redke opremljene z znanstvenim aparatom. Charlotte Erickson⁴⁰ in Giorgio Cheda⁴¹ sta mnogokrat omenjena kot primera dobre znanstvene objave ali uporabe izseljenske korespondence, prva kot poznavalka angleškega in škotskega izseljevanja v ZDA v 19. stoletju, drugi tudi kot raziskovalec švicarskih Italijanov iz Ticina, ki so v letih 1854–1857 kot zlatokopi odšli v rudnike avstralske Viktorije. Bilo jih je okrog 2.000, avtor pa je imel v rokah več kot 300 njihovih pisem. Med objave z manjšega geografskega območja lahko uvrstimo delo Camilla Maira, ki je objavil in analiziral pisma izseljencev iz Alzacije in Lorene od leta 1802 do 1892.⁴² Omenim naj še nekatere zbirke in izdaje pisem, objavljene na obeh straneh Atlantika. Finski Inštitut za migracije (Siirtolaisuusinstituutti) v Turkuju hrani okrog 11.000 izseljenskih pisem in 670 razglednic, Švedski izseljenski inštitut (Svenska Emigrantinstitutet) v mestu Växjö zbira izseljensko korespondenco od leta 1966, Škotska narodna knjižnica (The National Library of Scotland) hrani pisma od 17. stoletja, največ iz 19. in 20. stoletja, Društvo prijateljev Nemškega izseljenskega muzeja (Förderverein Deutsches Auswanderermuseum) v Bremerhavnu hrani le okrog 200 pisem ... Skratka, tovrstno dokumentacijo hranijo marsikje, z objavami in prevodi v svetovne jezike pa postaja dostopna širšemu krogu poznavalcev in ljubiteljev tega gradiva. Glede objav naj omenim še primere za nizozemsko,⁴³ (severno)irsko⁴⁴ in norveško izseljenstvo.⁴⁵ Vsa tri dela so izšla v ZDA, kar kaže na velik interes za objave na obeh straneh Atlantika tudi v vrstah potomcev

³⁸ »Für Gans America Gehe ich nich Wieder Bei die Solldaten ...«: *Briefe des Ochtruper Auswanderers Theodor Heinrich Brandes aus dem amerikanischen Bürgerkrieg 1862/63* (izdajatelj Antonius Holtmann), Bremen: Edition Tremem, 1999.

³⁹ *Deutsche im Amerikanischen Bürgerkrieg: Briefe von Front und Farm 1861–1865* (ur. W. Helbich, W. D. Kamphoefner), Paderborn: Schöning, 1992.

⁴⁰ Charlotte Erickson, *Invisible immigration: The adaptation of English and Scottish immigrants in nineteenth-century America*, London: London School of Economics and Political Science; Weidenfeld and Nicolson, 1972.

⁴¹ Giorgio Cheda, *L'emigrazione ticinese in Australia*, Locarno: Armando Dadò, 1976, 1979; isti, *L'emigrazione ticinese in California*, Locarno: Armando Dadò, 1981.

⁴² Camille Maire, *Lettres d'Amérique: Des émigrants d'Alsace et de Lorraine écrivent au pays 1802–1892*, Metz: Edition Serpenoise, 1992.

⁴³ *Dutch American voices: Letters from United States 1850–1930* (ur. Herbert J. Brinks), Ithaca, New York: Cornell University Press, 1995.

⁴⁴ *Ulster Migration to America: Letters from Three Irish Family* (Ronald A. Wells), New York: P. Lang, 1991.

⁴⁵ *In Their Own Words: Letters from Norwegian Immigrants* (ur. Solveig Zempel), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.

izseljencev.⁴⁶ V novejšem času so dostopne objave izseljenske korespondence tudi na zgoščenkah.⁴⁷

In kako je pri Slovencih?

Da so bila pisma, ustne informacije in lastna izkustva temelj mnogih literarnih in publicističnih del in časopisnih prispevkov, nam kažejo objave že v času izseljevanja Slovencev, zlasti v Združene države Amerike.⁴⁸ Vtis je, da so originalna pisma izseljencev in njihova pisma domačim ohranjena slabo, kot arhivski vir pa so v slovenskem zgodovinarstvu zapostavljena. Immigration History Research Center pri Univerzi v Minnesoti ima v okviru Slovensko-ameriške zbirke serijo Rokopisi, kjer najdemo tudi korespondenco posameznikov in organizacij.⁴⁹ Kaj skrivajo zbirke posameznikov in arhivi društev, verskih središč in drugih po svetu, lahko le ugibamo; pregleda nad tem gradivom z vidika izseljenske korespondence nimamo. V Sloveniji hranijo drobce tovrstnega gradiva Arhiv Republike Slovenije in deloma tudi ostali arhivi, npr. Zgodovinski arhiv Ljubljana, vendar ga nihče ne zbira sistematično na terenu. Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani hrani korespondence pomembnih Slovencev, med njimi tudi nekaterih izseljencev. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU hrani v svojem Arhivsko-dokumentacijskem centru drobce korespondenc. Najdemo jih tudi v muzejih, npr. v Etnografskem muzeju v Ljubljani in Verskem muzeju v Stični, galerijah, npr. v Pilonovi galeriji v Ajdovščini, predvidevam pa, da ga hranijo še v mnogih knjižnicah, lokalnih zbirkah in posamezniki. Enotnega popisa vsega izseljenskega arhiva, kaj šele izseljenske korespondence, na Slovenskem še nimamo, zato je treba vzeti v roke vodnike in druge evidence javnih zavodov in poiskati želeno gradivo. Poleg preglednosti je odprto tudi vprašanje dostopnosti, kar je problem, če je gradivo v zasebnih zbirkah ali pri posameznikih.⁵⁰

Ves čas izseljevanja in obstoja slovenskih skupnosti in posameznikov po svetu, vključno z njihovimi potomci, so vzpostavljene medsebojne pisne vezi, ki so mnogo bolj živahne pri prvi generaciji, z vsako naslednjo pa pogostnost pisnih stikov upada. Vzroki so zelo različni: rahljanje vezi med družinskimi člani in sorodniki na obeh straneh, neznanje jezika, izguba sledi za izseljenimi, strah pred represalijami zaradi stikov s političnimi emigranti po letu 1945 ipd. Poseben most pri posredovanju pisem

⁴⁶ Tu ne morem mimo ugotovitve, da slovenski izseljenci in njihovi potomci iz izobraženskih krogov ne kažejo veliko zanimanja za raziskovanje izseljenske problematike v novem okolju.

⁴⁷ Martin Jelten, *Amerika – Hoffnung und Wirklichkeit: Emigrantenbriefe erzählen Schicksale*, HTLM&Java.

⁴⁸ Navajam le primer: Jurij Trunk, *Amerika in Amerikanci*, Celovec: Samozaložba, 1912.

⁴⁹ <http://www.ihrc.umn.edu>

⁵⁰ Naštel bi lahko kar nekaj osebnih izkušenj. Omenim naj samo zadnjo, povezano z mojim raziskovalnim zanimanjem za pisma, ki jih je slikar Božidar Jakac pisal iz Amerike (1929–1931) in so bila temelj za knjigo: Božidar Jakac, *Odmevi rdeče zemlje I–II* (1932), ki jo je po Jakčevih pismih priredil Miran Jarc. Po pričevanju poznavalca Jakčevega slikarskega opusa in njegovega arhivskega gradiva so ta pisma ohranjena v mapi, na pisno prošnjo dedičem pa sem doživel zavrnitev z obrazložitvijo, da je gradivo nedostopno.

med političnimi emigranti in domovino so bili posamezniki in organizacije iz manjšinskih skupnosti v Italiji in Avstriji. Izrednega pomena je tudi korespondenca med samimi izseljenci, ki jo zasledimo predvsem v vrstah intelektualcev, saj so geografske oddaljenosti mnoge prisilile k pisnim stikom.

Oddaljenost izselitve (običajno) ne vpliva na obsežnost pisanja, čeprav v posameznih primerih zasledimo skromnejše dopisovanje z argumentacijo, češ saj se vidimo ob velikih praznikih in na dopustu, kar velja zlasti za t. i. »gastarbajtersko« obdobje odhajanja Slovencev v razvite evropske države; v najnovjšem času pa telefon in elektronska pošta nadomeščata klasično dopisovanje.

Ne smemo zanemariti, da je glede obsežnosti dopisovanja najpomembnejši odnos posameznikov do pisanja kot takega, saj mnogi niso pisali, čeprav so bili večji obeh vrlin komuniciranja, tako pisanja kot branja. Gre za nagnjenost ali ne do pisanja in tudi za bolj ali manj ugodno/srečno/nesrečno počutje v novem okolju. Marsikdaj preberemo v pismu izseljenca opravičilo, češ kaj ti bom pisal, saj vseskozi samo delam, ko ti bom imel kaj povedati, ti bom že pisal. V ohranjenih pisnih pogosto zasledimo pritožbo, da naslovnik ne odgovarja ali se le redko odziva na poslana pisma. Osebnostne poteze posameznika so vplivale na (ne)pogostnost pisanja, kar je bilo odvisno od njegove (ne)komunikativnosti. Neredko zasledimo mnenje, da je pošta draga, kar naj bi bil (ne)resničen izgovor za nepisanje ali neodgovarjanje na pisma.

Še enkrat naj izpostavim izobrazbeni nivo, saj so mnogi intelektualci razvili živahno dopisovanje tako z bližnjimi doma kot tudi s širšim krogom ljudi v domovini, hkrati pa tudi z rojaki intelektualci v novih okoljih. Če imamo pred očmi politično izseljenstvo, je bilo dopisovanje – in tudi siceršnji stiki z domovino – skrajno oteženo, nadzorovano, če ne celo prepovedano. V mislih imam tako slovensko politično izseljenstvo po letu 1945 kot tudi dopisovanje slovenskih komunistov v času prve Jugoslavije.

Razvrščanje izseljenske korespondence je lahko različno. S slovenskega vidika naj glede na poklice oz. zaposlitve omenim npr. pisma mornarjev, misijonarjev, kmetov, delavcev (kmetijskih, gozdnih, tovarniških), služkinj, kuharic in varuš, trgovcev, duhovnikov, učiteljev, zdravnikov, profesorjev, znanstvenikov, pisateljev, politikov itd. Posebno skupino predstavljajo vojaška pisma, npr. vojaških obveznikov, meksikajnarjev, udeleženih v nemški vojski med drugo svetovno vojno itd. V zvezi z nasilnimi selitvami poznamo t. i. begunska pisma, pisma internirancev in izseljenih oseb. Glede na priselitveni prostor poznamo ameriška, avstralska, egiptovska, nemška, francoska in mnoga druga izseljenska pisma. Tudi z vidika izseljenske korespondence poznamo ločevanje med pismi preprostih ljudi in intelektualcev, zlasti iz umetniških in literarnih vrst. Tudi pisma uspešnih slovenskih poslovnežev in politikov v tujini so pri raziskovalcih zaželeno gradivo. Že dolgo nazaj so za bralce zanimiva pisma popotnikov in pustolovcev, npr. iskalcev zlata ali novih dogodivščin, in to kjerkoli po svetu.

V nadaljevanju me zanima pogled na različne oblike izseljenske korespondence glede odnosa med osebnim in javnim. Prepletanje obojega sledimo od prvih pisem dalje, ne glede na njihov značaj, ki je razpet od osebnih in zelo intimnih do odprtih, javnosti namenjenih pisem.

Razpetost družinske izseljenske korespondence med osebnim in javnim

Družinsko izseljensko korespondenco je mogoče analizirati z več vidikov, vendar me prvenstveno zanima odnos med osebnim in javnim v njej, in to v daljšem časovnem obdobju s poudarkom na času izseljevanja v ZDA; iz drugih časovnih obdobji in prostorskih izseljenskih okolij navajam le primera iz obdobja med svetovnjima vojnama.

Najti ločitveno ali povezovalno črto med osebnost⁵¹ in javno korespondenco ni enostavno. Eden formalnih kriterijev oznake korespondence kot osebne ali javne je naslov odpošiljatelja ali prejemnika, ki je lahko, eden ali drugi, družinski član, prijatelj, bližnji znanec itd. – opraviti imamo z osebnim področjem – ali predstavnik javnosti, npr. duhovnik, župan, sodišče, društvo, organizacija itd., ko govorimo o javnem področju. To ne izključuje možnosti, da je bilo izseljenčevo pismo županu lahko zelo osebno, če sta bila prijatelja, in obratno, da je župan lahko poslal prijatelju zelo uradno pismo in je bil osebne narave samo pozdravni pripis na koncu. V tem primeru je določujoča glavna vsebina njenega korespondiranja, ki je samo prijateljsko kramljanje ali izraža uradni odnos. Drugače povedano, komuniciranje posameznika z javno osebo še ne pomeni javnega značaja njune korespondence. Če pa urejata uradno zadevo, npr. podaljšanje potnega lista, je pismo zavedeno v uradne evidence in s tem dobi (vsaj formalni) javni značaj.⁵²

Zelo pogosta so prepletanja obojega, formalnega in vsebinskega na eni ter osebne in javne na drugi strani, ali vseh med seboj. Z vsebinskega vidika mnoga osebna pisma vsebujejo javne informacije kot odraz odzivanja posameznika na prostor in družbo, obratno mnoga, javnosti namenjena pisma, t. i. odprta pisma, vsebujejo malo ali nič osebnih informacij. Omenjenih prepletanj je mnogo, zato nam šele konkretni primeri odkrijejo možnosti za uvrstitev določenega pisma ali korespondence v osebno, javno ali v nekakšno vmesno skupino pisem. Dokazujejo nam, da teorija dihotomije v t. i. izseljenski korespondenci ne vzdrži, čeprav predvidevam, da večina izseljenske korespondence pripada osebni, npr. družinska, in javni sferi, npr. pisma izseljenskih pisarn in zlasti raznih uradov, vmes pa zasledimo pisano in številno korespondenco z informacijami osebne in javne značaja. Verjamem, da je večina izseljenske korespondence ostala skrita javnosti že v času nastajanja, svoje pa je naredil tudi čas po njem, ki ji je bil bolj ali manj nenaklonjen.⁵³ Predvidevam, da so pisma preprostih

⁵¹ Uporabljam izraz osebna (korespondenca), ker izraža njen značaj, izraz zasebno pa v glavnem zasebnolastninski odnos, čeprav v strokovni literaturi mnogokrat zasledimo opredelitev zasebna korespondenca.

⁵² Podoželski duhovniki so imeli kot moralne avtoritete pri urejanju uradnih zadev (npr. izpiskov iz matičnih knjig ...) in družinskih zadev mnogokrat vlogo posrednikov med izseljenci in domačimi. Tako je na primer misijonar Alojzij Kastigar pošiljal denar za mater domačemu duhovniku, ki ji je nato vsak mesec dajal dogovorjeni znesek kot »penzijo«. Glej: M. Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike ...*, 257–258.

⁵³ V mislih imam t. i. kulturo odnosa do ostalin preteklosti, med katere štejemo tudi izseljensko korespondenco, kakor tudi objektivne razloge za njeno izginjanje, npr. zaradi vojn, pogostih selitev, naravnih in drugih nesreč ipd.

izseljencev z družinskimi člani vsebinsko prvenstveno osebna oziroma intimna in da jih je bilo po številu največ, hkrati pa so se tudi najmanj ohranila.⁵⁴

* * *

Med osebno izseljensko korespondenco so najbolj prisotna družinska pisma, namenjena le očem bližnjih. Opredeljujemo jih kot dialog med dvema, npr. možem in ženo, ali večjim številom oseb, npr. med očetom in materjo, otroki in starši, brati in sestrami ..., in to brez prisotnosti javnosti. Mnoga tovrstna pisma so bila pisana kot kramljanje pri mizi v nedeljskem popoldnevu. Običajno so si sledila v določenem časovnem zaporedju. Poglejmo primer. Ameriška izseljenka Marija, omožena Blaj, je v spominskem zapisu poudarila pomen očetovih pisem iz Amerike njeni materi, ki je s tremi otroki, od katerih se je zadnji rodil v letu očetovega odhoda, ostala na kmetiji. Zlasti težko so pričakovali prvo očetovo pismo o njegovem prihodu v novo deželo. Sedem let so si nato sledila pisma po sistemu, ki so ga vodili v Mohorjevem koledarju: prvi križec pri datumu je pomenil oddajo materinega pisma, drugi je bil načrtan štirinajst dni kasneje in je napovedoval čas, ko naj bi oče prejel pismo. Tri do štiri dni so mu dali časa za pisanje odgovora in naslednji križec v koledarju čez štirinajst dni je določal datum pričakovanega očetovega pisma. Marija je kratko zapisala: »V cerkev in šolo smo hodili, delali trdo od ranega jutra do pozne noči, pisali in pisma pričakovali.«⁵⁵ Družina je bila – včasih v ne ravno zelenem časovnem zaporedju – povezana po pisni poti, kar ni moglo nadomestiti osebnega stika, zato nas ne čudi, da je oče začel vabiti družino k sebi. Samo slutimo lahko, kakšna je bila vsebina očetovih pisem, saj se žena ni in ni mogla odločiti za odhod k možu. Slednjič se je odločila in vzela s seboj najstarejšo hčer Marijo, mlajša otroka pa pustila pri sorodnikih. Po štirih letih ameriškega življenja sta se oče in mati vrnila domov, Marija pa se je omožila in ostala v Ameriki. Pisma so dobila novo povezovalno vlogo med hčerko Marijo in materjo in njihov tok ni zastal 25 let, vsaj do časa, ko je leta 1938 nastal pričujoči spominski zapis.

Družinska pisma nam danes omogočajo vpogled v osebne odnose ljudi, živeče v različnih svetovih, v našem primeru majhnem slovenskem na eni ter neizmernem in raznolikem na drugi strani. Pisma izražajo pripadnost družini in pogosto izvornemu okolju – rojstnemu kraju, regiji, narodu, državi, določenemu nazoru oziroma ideologiji, politični opciji in še čemu. Sčasoma izražajo tudi pripadnost novi družbi, npr. po dolgoletnem bivanju, prevzemu novega državljanstva zaradi ekonomsko ugodnejšega življenja ipd. Zato nam intimna družinska pisma ne govore samo o osebnih in družinskih skrivnostih, ampak o siceršnjih pogledih piščočega na dogajanja okrog njega, vendar so prvenstveno namenjena naslovniku ali ožjemu krogu ljudi (družine). V ta

⁵⁴ Če je bila korespondenca del uradnega odnosa, je bilo za njeno ohranitev več možnosti, kot če jo je hranil zasebnik, saj ima gradivo več možnosti ohranitve, če je shranjeno v uradni ustanovi kot na domačem podstrešju.

⁵⁵ Marija Blaj, *Izseljenska pisma*, *Duhovno življenje*, št. 128, avgust 1938.

sklop lahko (pogojno) uvrstimo pisma bližnjim prijateljem. Skratka, gre za pisma, pisana z namenom, da jih prebere le prejemnik ali, če gre za družino, ožji družinski, mogoče še izbrani sorodstveni in prijateljski krog. Pisci so običajno navedli osebe, ki naj jih prejemnik sezna z vsebino pisma ali jih samo pozdravi. Taka pisma običajno ne pridejo v javnost.

Glede na vsebino so nosilci sporočil oziroma informacij, ki so namenjene le bližnjim – o boleznih oziroma zdravju, smrtih, rojstvih, naravnih in drugih nesrečah, npr. delovnih, žalostih in veseljih, tudi o denarju, npr. cenah in življenjskih stroških, dedovanjih, nakupih zemljišč ali odplačilih dolgov, pogosto o pogrešanju domačih, domotožju, ljubeznih in sovraštvi itd. Njihova glavna značilnost je, da ostajajo na ravni vsakdanjih pogovorov, ki bi jih imeli osebi, če bi se lahko pogovarjali. Odražajo teme vsakdanjika, mnogokrat začinjene z dilemami, ki so posledica ločenosti, kar pripelje do vprašanj in primerjav priseljskega in izseljskega okolja, vendar še vedno skozi osebni pogled in z ozirom na osebno problematiko, nanašajočo se na pišočega ali naslovnika.

Predvidevam, kot sem že omenil, da je bilo teh pisem največ, saj so se izseljevali zlasti preprosti ljudje, z osnovnim znanjem pisanja in branja in ožjim interesnim zanimanjem, vezanim na družino, sorodnike in okolje, iz katerega so izšli, na drugi strani pa na življenjsko okolje v priseljskem prostoru. Seveda so osebna pisma nastajala tudi v krogih bolj izobraženih izseljencev in njihovih domačih, od prvih se mogoče razlikujejo le v stopnji jezikovnega znanja, tematsko pa so si lahko zelo podobna.

Med prvimi slovenskimi priseljenci v Minnesoti so bili Gorjani iz Gorij nad Bledom, ki so v času misijonarja Franca Pirca prišli v novi svet. Med njimi sta bila sin Neže Žumer in hči Jerneja Kozla. Oboji starši so jima poslali enak dopis. Datiran je bil 10. oktobra 1869. Pismi je napisala ista roka, ki je bila kljub napakam večša slovenskega jezika. Le ugibamo, čigava je bila. Verjetno domačega duhovnika ali domačina, ki je imel več kot samo ljudsko šolo. Pismi sta napisani v pogovornem jeziku na način, kot bi ju pisala sama podpisnika. Na srečo sta se ohranili do danes.⁵⁶ (Priloga: pismo I)

Kot primer družinskega dopisovanja iz časa množičnega izseljevanja Slovencev v ZDA naj omenim pisma izseljenke iz New Yorka v ZDA materi v domovino, ki jim sledimo v letih 1908–1916. Odražajo hčerino ljubezen do matere, prikazujejo njen položaj v Ameriki v svetlejših barvah kot v drugih ohranjenih pismih, saj njeno življenje kuharice in služkinje ni bilo vedno rožnato, kljub temu pa je prihranila nekaj denarja, ki ga je stalno ponujala materi. Mesto in vojni dogodki so v njenih pismih komaj zaznavni. Pisma izražajo vso tragiko ženske, ki sta jo njen kolerični značaj in bolezen osamili od rojakov in sorodnikov v New Yorku.⁵⁷ Izjema je bila le mati onstran oceana, čeprav je

⁵⁶ Skupni dopis je Martha Schumer izročila Majdi Kodrič, ki mi ga je odstopila za objavo. Obema se zahvaljujem, Majdi Kodrič tudi za pomoč pri transkripciji pisma.

⁵⁷ Marjan Drnovšek, Kuharica Liza v New Yorku, v: *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001, 43–46; isti, *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, Ljubljana: Založba Nova revija (Korenine), 1998, 288–300.

bila dovzetna za informacije o drugih sorodnikih v domovini. Vedno je pričakovala materina pisma: »Luba mi mama! Ne morem vam povedat s kakšnim veseljam sem jas vašo pismo prejela, na katirga sem čakala kakor zlo žejen mrzle vode.«⁵⁸

Med intimnejše dopisovanje uvrščam pisma žene možu, ki je bil zaposlen v Herlerheidu (Limburg) na Nizozemskem. Ohranila so se samo iz leta 1929, kar 57, da jih je bilo več, pa pričajo prazne ovojnice (16) brez sporočilnih delov.⁵⁹ Med najbolj osebnimi med njimi je kratek dopis z dne 3. julija 1929, ko je sporočila možu: »Dragi Maks, Sporočam Ti veselo vest, da sem danes dne 3/7. popoldan porodila srečno sina in da sva za enkrat oba zdrava. Kadar bom mogla sama, Ti pišem kaj več. Srčno Te pozdravlja Tvoja žena Franca.« Pisma ni napisala sama, ampak nekdo v bližini porodne sobe. Objavljam njeno pismo, poslano 10. avgusta 1929, saj kaže vse značilnosti pisma, namenjenega le moževim očem. Odraža stopnjo znanja pisanja (verjetno) kmečke žene, uporabljen je pogovorni jezik, napisan je, kot bi kramljala z možem, tematike so raznolike in hkrati vsakdanje, vrhunec pisma pa je izpovedovanje njene ljubezni do moža, ki ga je pogrešala in si zato želela, da bi se vrnil domov. Zaradi intimnosti pisma so priimki oseb in imena krajev omenjeni le z začetnicami. (Priloga: pismo 2)

* * *

Posebno vprašanje je t. i. kroženje osebnih pisem ali njihovih informacij. Če se osredotočimo na družinsko korespondenco, ki je v svojem jedru najbolj intimna, opazimo, da prvi korak vstopa v javnost nastopi, ko družini namenjeno pismo – pred očmi imam čas množičnega izseljevanja in deloma kasneje – ali njegova vsebina pride v roke ali samo do ušes prijateljev, znancev, sosedov ali vaškega župnika, ki predstavljajo prvi ožji krog zunaj družine, zlasti duhovnik. (Njegovo vlogo lahko postavimo najbližje intimnemu svetu družine nasploh tudi glede izseljenske korespondence.) Drugi korak pridobivanja javnega značaja pisma predstavlja seznanitev širšega vaškega kroga s celotnim pismom ali njegovimi deli, če ga npr. javno prebere družinski član ali poroča o njem vaški vsevednež v gostilni ali pod lipo. Tretji in najbolj odločilni korak je bila objava družinskega pisma v časopisu z manjšim ali nekoliko daljšim časovnim zamikom od prispetja pisma k naslovniku.⁶⁰

Nekatera osebna pisma so prišla v javnost po raznih poteh. Kje je meja med intimnim osebnim pismom in pismom, namenjenim branju širšemu občinstvu? V predhodnih razmišljanjih omenjam formalno mejo, ki se dotika roba družine ali izbranega sorodstvenega kroga (enako velja za pisma prijateljem), še bolj odločujoča pa je vsebina. Iz evropske in naše strokovne literature je znano, da so zlasti v času množičnega odhajanja v Ameriko osebna pisma brali v širšem krogu, npr. gostilni, še bolj pa so se novice širile

⁵⁸ M. Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike ...*, 290.

⁵⁹ Last avtorja. Zahvaljujem se prijatelju Zmagu Tančiču za podarjena pisma.

⁶⁰ Ne nazadnje je uporaba ali objava izseljenske korespondence zadnji, imenujmo ga, znanstveni korak, ko pismo postane vir informacij in mogočih interpretacij migracijskih procesov.

ustno, kar je marsikdaj pripeljalo do dezinformacij in napačnih interpretacij, poudarjanj dobrih in še bolj slabih strani usod posameznikov ali družin, ki so odšle v Ameriko. »Ali vam je vaš že kaj pisal,« je bilo pogosto vprašanje sovaščanov ženi ali materi. Ko je prišlo *amerikansko pismo*, se je novica kot blisk razširila po vasi. Marsikatera žena ali dekle je s pismom seznanila tudi domačega župnika, zlasti v kriznih situacijah.⁶¹ Skratka, marsikdaj so novice iz osebnega pisma na tak ali drugačen način prišle v javnost. Koliko je bila pri tem upoštevana volja odpošiljatelja, je že druga zgodba, saj je bila včasih izražena, večinoma ne, pa je kljub temu pismo prišlo v javnost.

Družinska pisma so bila v zgodnjem obdobju izseljevanja v ZDA objavljena zaradi osebnih potopisnih in informativnih zanimivosti in podatkov, kasneje marsikdaj z namenom potrjevanja ali dokazovanja vernosti, narodne zavednosti ali politične pripadnosti njegovega avtorja. Pisec pisma jih ni pisal z vednostjo, da bodo objavljena, zato so uredniki časopisov in časnikov, katerim so jih posredovali sorodniki ali prijatelji piščočega, pogosto posegali vanje, jih krajšali, izpuščali osebne zadeve, jih povzemali ipd.⁶² Med njimi prevladujejo pisma, namenjena prijateljem, ki so bili javne in znane osebnosti, npr. duhovniki, učitelji, trgovci, zdravniki ipd. Več potopisnih in informativnih pisem zasledimo v času pred množičnim izseljevanjem Slovencev, manj v času njegovega dogajanja, še manj v preostalem delu 20. stoletja. Ne sme nas čuditi, da najdemo v prvih pismih Slovencev iz Minnesote iz šestdesetih in sedemdesetih let 19. stoletja opise novega okolja v mnogo večjem obsegu kot na primer v pismih delavcev na začasnem delu v Nemčiji v sedemdesetih letih 20. stoletja. Brez dvoma je bilo védenje o svetu sredi 19. stoletja skromnejše kot sto let kasneje, zato pa informacije o njem zanimivejše, zlasti o – gledano z vidika slovenskega izseljevanja – severno- in južnoameriškem kontinentu. Zato so bila pisma pomemben nosilec informacij, zlasti v času, ko je bilo časopisje skromnejše in še ni bilo drugih medijev.⁶³ Ker so mnoga osebna pisma zgodnjih izseljencev vsebovala veliko opisov novega okolja, so toliko prej prišla v javnost.

Navajam samo nekaj primerov iz časa zgodnjega izseljevanja Slovencev v ZDA. S formalnega vidika že iz naslovnega in sklepnega dela pisma lahko ugotovimo, komu je pismo še namenjeno, čeprav je na prednji strani ovoja (kuverte) običajno le naslov

⁶¹ Zlasti iz literature so nam poznani taki primeri. Glej: Fran Saleški Finžgar, *Dekla Ančka*, Ljubljana: Nova založba (Zbrani spisi, IV. zvezek), 1924.

⁶² Primer. Osebno pismo Podbrežana Jožeta Koširja je uredništvu *Novic* izročila njegova sestrična (Jelenova) iz Kranja. Objavljeno je bilo v rubriki »Ozir po svetu. Pismo iz Amerike« v št. 12 z dne 21. 3. 1866, na strani 96. Pismo je bilo datirano 17. 1. 1866 v kraju Sv. Jožef v Minnesoti. Uredništvo se je verjetno odločilo za delno objavo zaradi opisa kmetijskih razmer in odkritosrčnega prikaza ameriškega življenja. Kriterij za objavo je bil navadno – če je bila pripisana pripomba – zanimivost pisma. Glej: M. Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike ...*, 188–189.

⁶³ Več o tem glej: Zmago Šmitek, *Srečevanja z drugačnostjo: Slovenska izkustva eksotike*, Radovljica: Didakta, 1995; isti, *Poti do obzorja: Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko*, Ljubljana: Založba Borec, 1988; isti, *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture*, Ljubljana: Založba Borec, 1986; Marjan Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike: Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, Ljubljana: Založba Nova revija (Korenine), 1998.

posameznika ali družine. Namen pišočega – ali je namenjeno samo naslovniku ali tudi širše – je bil mnogokrat nejasen, drugič pa zelo jasen, če se le poglobimo v vsebino. Vzemimo v roke pismo misijonarja Franca Pirca iz ZDA sestri Apoloniji v Podbrezje na Gorenjskem (1838), ki ga je naslovil »Ljuba sestra!« in ga tudi sklenil: »Ostanem Tvoj svest brat, Franz Pirc, Misionar.« V njem povprašuje, zakaj mu že leto dni ni nihče pisal iz dežele Kranjske, pozdravlja vse Podbrežane in jih prosi za molitev v njegovo dobro in jo le bežno vpraša: »Kako pa she Tebi gré?« Gre za pismo, ki je postalo nekako javno in sestra Polona je bila le posrednik med bratom in njegovimi nekdanjimi župljani.⁶⁴

Iz časa do 1890 so redka originalna izseljenska pisma, ki so jih napisali laiki. Manjše število so jih objavili takratni časopisi. Med njimi jih je kar nekaj prišlo izpod peresa kmečkih gospodarjev ali njihovih žena. Ob branju dobimo vtis, da so podobna misijonarskim pismom (o njih kasneje), zlasti v obširnem opisovanju novega okolja in pogojev življenja in dela. V zgodnjih pismih pred letom 1860 zasledimo zapise bolj ali manj osebnih izkušenj in le deloma povzetke podatkov iz drugih virov, npr. časopisov, publikacij ali pripovedovanj. V času po 1865 se v pismih pojavlja vedno več prepisov, včasih pisci navajajo tudi ustne vire in vedno manj je osebnih izkušenj. Od njih odstopata pismi Andreja Resmana (1866), ki se je priselil v St. Joseph v Minnesoti.⁶⁵ Lastne izkušnje in informacije ljudi je preliel na papir. Zelo ga je bilo strah vojne. V pismih razmišlja o naslednjih temah: staroselcih (v okvirih znanih stereotipov), nakupu zemlje in njeni rodnosti, kmetijskih strojih, gozdovih in divjadi, Minnesoti kot »novi domovini«, Zakonu o zemljiščih, 1862 (Homestead act, 1862), naselbini St. Joseph in njenih prebivalcih, cerkveni organiziranosti, prehrani, ameriških ženskah, plačilu za delo, trgovini, cenah živine, klimi, notranjem miru, ki ga uživa v Ameriki. Stalno primerja razmere v Združenih državah in doma. Na koncu pozdravlja sorodnike, znance, prijatelje in vse Slovence. Katoliška glasila na Slovenskem so rada objavljala pisma slovenskih farmerjev iz Amerike, saj so opisovala delo na zemlji, krščansko življenje in niso neposredno vabila v Ameriko. Pisma so bila napisana v času, ko je v Minnesoti deloval misijonar Franc Pirc in odkrito vabil v to zvezno državo, ki naj bi postala najbolj katoliška v Združenih državah. To je bil tudi čas sanj o nastanku Nove Slovenije v Minnesoti ter priseljivanju slovenskih katoliških in kmečkih družin, kar se je izkazalo za prazen up. Slovenci se niso množično odzvali klicem.⁶⁶

Med prvimi ekonomskimi priseljenci v Združenih državah so bili krošnjarji. Mnogi od njih so se ustalili in ustanovili trgovska podjetja, npr. v Cincinnatiju, St. Louisu, Chicagu in drugod. Bili so del prebivalstva na Slovenskem, ki je znal več jezikov in je bil navajen tujine. Izpostavljam dve objavljeni osebni pismi krošnjarja in trgovca

⁶⁴ Marjan Drnovšek, Pismo Apolonije Noč od Sv. Jožefa/St. Joseph, Minnesota (1855), *Dve domovini/Two Homelands* 18 (2003), 63–81. Pismo se je ohranilo kot rokopisni prepis v Arhivu Republike Slovenije, AS 791, Pirčevo pismo, 15. 10. 1838.

⁶⁵ Iz Amerike. Sv. Jožef, julij 1866, *Zgodnja danica*, št. 35, 10. 12. 1866, 278; A. Resman (Rojec) z Otoka na Gorenjskem, *Zgodnja danica*, št. 26, 10. 9. 1867, 209–210.

⁶⁶ Marjan Drnovšek, *Franc Pirc (1785–1880): Sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, Naklo: Občina Naklo, 2003.

Matije Premuta (1839, 1845), prvo je v nemškem prevodu⁶⁷ in drugo v »kranjščini«. ⁶⁸ Doma je imel očeta, brata in sestre. Če analiziramo vsebino obeh pisem, spoznamo, da sta pisani na način, ki je sicer spodbujal k njihovi objavi, nista pa bili pisani s tem namenom. Obe izražata vznemirjenost in navdušenost nad Ameriko, ki je bila v primerjavi s Slovenijo popolnoma drug svet. Hkrati Premuta posredno vabi Slovence v Ameriko, saj zapiše: »Veliko ljudi se po kupčiji iz Krajnskiga v ptuje kraje podá, ne manjka jih, ne po Avstrijskim, Nemškim, Ogerskim in po raznih družih dežélah, zakaj neki nihče v Ameriko ne gré, v zvoljeno dežélo, bogato Indijo?«⁶⁹ Po stilu pisanja je prvo pismo nekako povzeto, bolj suhoparno, uporablja kratke stavke in je brez osebne note, drugo pa bolj živahno. Ali je uredništvo *Novic* kaj izpustilo iz drugega pisma? Težko je reči, čeprav je bilo kar veliko navdušujočih stavkov o Ameriki, vendar tudi o vernosti (omenja Friderika Barago), hvaležnosti do očeta, da ga je poslal v šolo. Ne nazadnje izvemo tudi, da je sin pridno pisal očetu že v času krošnjarjenja po Evropi in kasneje iz Amerike, oče pa mu na pisma ni odgovarjal.⁷⁰ Po kakšni poti sta pismi prišli v časopisje? Verjetno je imel pri tem svojo vlogo Johann Kapelle, večkratni dopisnik *Carniolie* iz Metlike in prevajalec prvega pisma, mogoče tudi kdo drugi iz »semiške fare«, kjer so živeli Premutovi sorodniki, dvomim pa, da je Matija Premuta dovolil objavo.

Skratka, zgodnja osebna družinska pisma so objavljali zaradi vsebine, ki je bila zanimiva za uredništva glasil zaradi izražanja vernosti, mnogokrat omenjene pridnosti Slovencev, ne nazadnje zaradi stvarnih prikazov stanja in življenja v pionirskih delih ZDA. Na drugi strani pa so jih Slovenci doma zelo radi brali.

* * *

Znak osebne pozornosti do posameznikov predstavljajo razglednice, ki so bile najbolj razširjene v času množičnega izseljevanja. To je bila tudi zlata doba razglednic.⁷¹ Po formalni strani so naslovljene na širok krog prejemnikov iz osebne ali javne življenja, zapisi vsebujejo le kratke formalne, vendar celo zelo osebne informacije. Največ jih je bilo naslovljenih na družinske člane, prijatelje in znance, zato jih uvrščam v sklop osebne korespondence.

Izseljenci so jih pošiljali že s poti po Evropi, z ladje in s poti do zelenega cilja v priseljenem okolju. Zato so zapisi na njih le osebni utrinki s poti ali iz kraja priselitve,

⁶⁷ Matija Premuta, Ein Brief aus Amerika, *Carniolia*, 4, 1841, št. 1, 1–2 in št. 2, 5–6. Iz pripombe prevajalca Johanna Kapelleta razberemo njegovo osuplost, da sta se preprosta fanta (s Premuto je krošnjaril tudi prijatelj Janez Gorše) s komaj tremi razredi ljudske šole, vendar usposobljena za potujočo trgovino, odpravila v neznano Ameriko, kamor je posijal komaj kak žarek evropske civilizacije.

⁶⁸ Matija Premuta, Slovensko pismo iz Amerike, *Novice*, št. 34, 20. 8. 1845, 135–136; št. 35, 27. 8. 1845, 140.

⁶⁹ M. Premuta, Slovensko pismo iz Amerike, *Novice*, št. 35, 27. 8. 1845, 140.

⁷⁰ M. Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike ...*, 99–100.

⁷¹ Walter Lukan, H kulturni zgodovini razglednic, *Pozdrav iz Ljubljane: Mesto na starih razglednicah*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985.

njihova vsebina pa je bila dostopna tudi širšemu krogu ljudi ali vsaj poštarju. Glavni namen pošiljatelja je bila seznanitev naslovnika z vizualno podobo okolja, kjer se je posamezni izseljenec nahajal, ali celo z njegovo lastno podobo (fotografijo), ki je bila poslana kot razglednica, in ne nazadnje tudi z ožjim okoljem in njegovim delovanjem v slovenskem izseljenskem krogu. Zato poznamo razglednice z motivi slovenskih cerkva, narodnih domov, parkov, društvenih odborov, konvencij ipd. Glede na vsebino zapisov jih vidim bližje izseljenčevemu intimnemu svetu, čeprav so bili zapisi mnogokrat formalni, kratki, pa tudi hudomušni in zajedljivi. Parodoksalno je, da so bile dostopne širšemu krogu ljudi, vsebina pa je marsikdaj zelo osebna, npr. izrazi ljubezni, čestitke za osebne praznike ipd.

* * *

Za konec poglavja naj omenim še najbolj osebno komunikacijo med izseljenci ter domačimi in prijatelji, to je ustno prenašanje informacij, npr. izseljencev ob obisku domovine ali povratnikov oziroma obiskih domačih pri izseljencih. V zgodnjem obdobju izseljevanja v ZDA je bila to najhitrejša, najzanesljivejša in ne nazadnje najcenejša oblika prenosa informacij. Že pri dopisovanju najdemo primere, ko so več pisem združili v skupno pismo, da bi bila poštnina cenejša, ali dve pismi v skupni dopis, npr. iz Gorij leta 1869. Vendar je pri ustnem prenosu najpomembnejša zanesljivost prenosa informacij neposredno do naslovljenca. Tega načina so se posluževali pri urejanju intimnih, zaupnih in najbolj občutljivih zadev, čeprav nepreverljivih, saj so ostale v spominu sodelujočih, če niso kasneje na tak ali drugačen način pricuriljale v javnost.

Dopisovanje izseljencev z oblastmi in društvi

Izseljenstvo je zahtevalo pisno komuniciranje izseljencev ali njihovih sorodnikov z laičnimi in cerkvenimi oblastmi, društvi, delodajalci in drugimi organizacijami v stari in novi domovini. Opraviti imamo z odnosom posameznikov (izseljencev, njihovih potomcev in sorodnikov) z javnimi in zasebnimi organi. Tako v času izseljevanja kot priseljevanja in kasnejšega urejanja upravnih in drugih zadev so nastale korespondence, ki nam kažejo odnose in poti urejanja bolj ali manj uradnih zadev. Oblik tovrstnih pisnih stikov je bilo veliko, kot je bilo veliko vprašanj, ki so se postavljala izseljencem v stari in novi domovini. Omenim naj samo nekatere.

Ko so se izseljenci v raznih evropskih deželah znašli v težavah zaradi neurejenih dokumentov, so se pisno obrnili na urade v domovini, da bi jim pomagali iz zadrege. Tako je Martin Borštnik junija 1911 napisal prošnjo (*prosilno pismo*) Okrajnemu glavarstvu v Ljubljani, da bi posredovalo pri ljubljanskem magistratu, ki je bilo pristojno za potrditev delavske knjižice zaradi prehoda državne meje.⁷² Pismo je bilo že urgencia

⁷² Pustimo ob strani vprašanje pestrosti dokumentov, s katerimi so državljani Avstrije prehajali državno mejo, omenim naj samo, da so bili v praksi različni, čeprav je bil potni list osnovni dokument.

zaradi enomesečne neodzivnosti uradov v Ljubljani. V solidni slovenščini, čeprav skoraj brez ločil napisano pismo, izraža upanje na rešitev njegove zadrege in hkrati ponižno držo do oblasti v Ljubljani, ki so za preprostega človeka pomenile nekaj vzvišenega.

Denarna in zapuščinska pisma so po formalni strani uradna, po vsebini pa zelo osebna. Tako je Frank Sakser posredoval prihranke in drug denar Slovencev iz ZDA v domovino. Denar je pošiljal po avstrijski pošti, z osebno dopisnico, poslano v zaprti kuverti, pa je opozoril prejemnika denarja, kdaj je »c. kr. poštno hranilnični urad« na Dunaju nakazal denar na pošto naslovnika. Pred nami so predvsem pripovedi o usodah ljudi, ki jih nekateri gledajo po strani, kot da so manj vredni, kot da so poraženci, ker so odšli s trebuhom za kruhom. In glej, v njihovih pripovedih opazimo pogum, originalno misel, iznajdljivost, željo po novem, drugačnem, boljšem, globljem življenju. Tudi nova domovina jih je sprejela zaradi poguma, delavnosti, iznajdljivosti, vendar jih je tudi ona gledala po strani, kot pač delajo povsod s « prišleki ». Dokler ne opazijo, po dveh-treh generacijah, da so « prišleki » prinesli veliko več, kakor so sprejeli.

V ta sklop lahko uvrstimo številna pisma, ki so potovala čez Atlantik in druga morja ter kontinente in so se nanašala na urejanje zapuščinskih in drugih družinskih premoženjskih zadev, ki so zahtevale stike z uradnimi organizacijami v priseljski in izseljski deželi.

Če je leta 1954 Julija D. hotela obiskati svojce v ZDA, je od njih potrebovala vrsto uradnih izjav, npr. o bančnih prihrankih sorodnikov, njihovem zavarovalniškem statusu, zaposlitvi in prihodkih, da je ameriško ambasado v Beogradu lahko zaprosila za vizo, ki ji je dovoljevala šestmesečno bivanje v državi. Potrebovala je *pisma podpore za pridobitev vize*. Šele po odobritvi vize je lahko zaprosila za jugoslovanski potni list, potovalna pisarna August Kollander pa ji je organizirala pot k sorodnikom.⁷³ Večina teh časovno zamudnih in tudi neprijetnih opravil je potekala po pisni poti.

V času izseljevanja v ZDA in med svetovnjima vojnoma so se izseljenci obračali na Društvo sv. Rafaela v Ljubljani z različnimi vprašanji, zlasti pisno. Opraviti imamo z osebnimi pismi (*pisma izseljenskim društvom*) zasebni instituciji, ki je delovala v okrilju katoliške Cerkve.⁷⁴ Kot primer naj navedem pismo dekleta, ki se je želela zaposliti pri madžarski družini, vendar se je zbala trgovine z dekleti, ki v tem času ni bila zanemarljiva.⁷⁵ Zaradi geografske oddaljenosti so si dopisovali priseljenci s svojimi društvi v novih okoljih kakor tudi društveni organi med seboj in ne nazadnje s staro domovino.

Pisma izseljenskih pisarn predstavljajo posebno obliko pisnega komuniciranja, ki je bilo običajno v času množičnega izseljevanja in tudi kasneje, saj so imele izseljske pisarne svoje urade samo v večjih mestnih središčih doma ali celo v tujini. Izseljski uradniki so pošiljali pisne ponudbe potencialnim izseljencem, naslovljene pa so bile na določenega prejemnika, ki je tudi svoje vprašanje zastavil pisno. Po formalnem

⁷³ Pisma in potrdila sorodnikov Franka in Katarine Z. in Kollandrovo pismo hrani avtor.

⁷⁴ Glej fond: Družba sv. Rafaela (1927–1945) v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

⁷⁵ LJU 489, Reg.I/1573, fol. 283.

kriteriju so tovrstna pisma uradna, po vsebinskem pa za prejemnika zelo osebna, vsaj v avstrijskem obdobju. Zaradi vsebine, ki je bila mnogokrat v nasprotju z obstoječo zakonodajo, so bila tovrstna pisma osebnega značaja, njihovo razkritje pa je razkrinkalo tako namene bodočega izseljenca kot njegovega dopisnika svetovalca, zlasti še, če je deloval v domačih logih.⁷⁶ Ohranjeni policijski dokumenti v Zgodovinskem arhivu Ljubljana za to področje nam odkrivajo bogato pisno komuniciranje med raznimi agenturami in njihovimi odjemalci z vrsto protizakonitih nasvetov, npr. vojaškim ubežnikom, in mnogimi napotki o ravnanju na poti. Večina pisem izseljenskih pisarn v Evropi – da o Sakserjevi v New Yorku sploh ne govorimo – je bila napisana v slovenščini, včasih hrvaščini. Med vojnoma in kasneje, če sodim po vzorčnih primerih, so postala pisma mnogo bolj formalna, z brezosebnimi informacijami o možnostih potovanja, cenah ipd.

Večina vseh teh pisem ni prišla v širšo javnost, ampak se je ohranila, ali tudi ne, v arhivskih fondih upravnih, sodnih in cerkvenih organov, kjer najdemo še več dopisov, ki so se nanašali na izseljence in so bili rezultat medsebojnega dopisovanja organov.

Javna in manj javna pisma

Ves čas izseljevanja so se pojavljala tudi samo javnosti namenjena pisma, imenovana odprta pisma. Njihov namen in motivacija sta bila jasna. Praviloma so bila pisana v imenu skupnosti, npr. društva, verske skupnosti, politične skupine. Mednje uvrščamo tudi pisma posameznikov javnim organom, politikom ... ali samo časopisnim uredništvom. Pisma iz prve skupine imajo namen spodbujati delovanje npr. cerkvenih in državnih organov na področju migracijske politike, podpirajo ali napadajo odnos političnih strank v domovini do izseljenskega vprašanja ipd. Skratka, dotikala so se odnosov med organiziranimi izseljenci in institucijami v stari domovini. Običajno so bila objavljena v časopisju, prebrana na javnih zborovanjih ali natisnjena v publikacijah. Predvidevamo, da so mnoga ostala v predalih naslovnikov in nikoli niso prišla v javnost. Pisma posameznikov, poslana uredništvom kot odprta pisma, so mnogo bolj znana in marsikdaj edino ohranjena ravno zaradi tega, ker so bila objavljena.

V primerjavi s Premuto se je chicaški trgovec Anton Žagar, po vsej slovenski Ameriki znani gostoljubnež mnogim potujočim, zlasti slovenskim misijonarjem, odločil za neposredni stik z uredništvom katoliškega glasila *Zgodnja danica* v Ljubljani. Leta 1865 je pisal glasilu z napovedjo, da bo večkrat pisal o zanimivostih življenja v Ameriki, kar je uredništvo pozdravilo in izrazilo pričakovanje naslednjih dopisov. Spodbudo za pisanje je dobil, ker je v *Zgodnji danici* veliko bral o drugih slovenskih naselbinah, sam pa bi rad bolje predstavil »kupčijsko mesto« Chicago. Izkoristil je

⁷⁶ Marjan Drnovšek, Ljubljana and Emigrant Agencies at the Beginning of the Twentieth Century, Special Issue on Emigrant Agents and Return Migration in European History (ur. Hans Storhaug), *AEMI Journal*, Volume 1 (2003), str. 47–55.

medijski prostor in v prvem pismu poslal pozdrave svojim prijateljem v Sloveniji, saj naj ne bi imel dovolj časa, da bi pisal vsem, ki so se zanimali za novice iz Amerike.⁷⁷ Njegovo naslednje pismo v *Zgodnji danici* ni objavljeno v celoti, ampak v skrajšanem obsegu.⁷⁸ Objavljeni del govori največ o cerkvenih objektih v Chicagu, delovanju raznih veroizpovedi in pomanjkanju katoliških duhovnikov. Obenem se je ob misli na bogate ameriške pokrajine z malo ljudmi spomnil »lačnih in vse pomanjkanje terpečih rojakov, zlasti na Dolenjskem«, kar je bilo nekakšno posredno vabilo, da se odločijo za izselitev v Ameriko. Kljub Žagarjevemu namenu postati dopisnik omenjenega glasila, kasneje ne zasledim njegovih objavljenih pisem. Ali jih je nehal pošiljati ali odzivnost glasila ni bila več navdušujoča, žal ne vemo. In če Žagarjevi pismi primerjam s Premutovima? Omenjena pisma obeh dopisnikov nam kažejo, kako so bila osebna pisma v funkciji javnega interesa (pri Premuti) in neposredno javna pisma tudi v funkciji osebnega interesa (pri Žagarju). Premuta (verjetno) ni vedel, da bosta njegovi pismi objavljeni, Žagarjevi sta bili namenjeni objavi. Še več, upoštevati moramo časovno razliko, saj sta Premutovi napisani v pravem pionirskem času slovenskega priseljevanja v Ameriko, Žagarjevi pa v času boljšega poznavanja Minnesote in dela slovenskih misijonarjev med Slovenci v domovini. V Žagarjevem drugem pismu naletimo tudi na priznanje njegove napake, saj je napačno navajanje v prvem pismu sprožilo odmev prizadetega v *Zgodnji danici*.⁷⁹ In celo več, prvo Žagarjevo pismo je odmevalo tudi v celovškem Slovincu.⁸⁰

* * *

*Vabilnih pisem*⁸¹ je bilo več v zgodnjem obdobju kot v času množičnega izseljevanja in kasneje. In ne samo iz Amerike. Navedem naj le obširno opisovanje in navdušenje nad Srbijo v objavljenih pismih, ki so od leta 1861 prihajala izpod peresa dr. Janeza Kovača - Podliščekova (»Pisma iz Srbije o Srbii«) in so izhajala v *Novicah* v naslednjih letih, vse v duhu misli: »Trudaljubni in pošteni Slovenci gotovo bolj pametno storite,

⁷⁷ »Iz Čikaga, 3. mal. travna 1865«, *Zgodnja danica*, št. 14, 10. 5. 1865, 111–112. Citat: »Ker sem več dopisnikom odpis dolžan, imam pa prav malo časa, bi Vas prosil, da bi opravili moj serčni pozdrav č. gg.: Fr. D.-rju v Vel. L-ah in Ant. L-tu v G. pri Ipavi. Pervi je neznan, pa dober prijatelj, drugi preljub prijatelj in dušni pastir. Obema bom kmalu pisal. Časniki, ki Vam jih pošiljam, želim da bi se pošiljali č. gg. G-su, šolskemu vodji v Č., ker sem sam domá iz Jelševnika pri Č.[rnomlju], torej želim, da bi se vse novice iz Amerike razširjale v moji domačii.«

⁷⁸ *Zgodnja danica*, št. 23, 10. 8. 1865, 186.

⁷⁹ Gre za napačno navajanje o šolanju misijonarja Jurija Reša, ki je pisal *Zgodnji danici*; popravil je napako, hkrati pa se je opravičil zaradi jezika, saj je imel v ZDA malo možnosti za pogovore v slovenskem jeziku (*Zgodnja danica*, št. 23, 10. 8. 1865, 186).

⁸⁰ *Slovenec*, št. 76, 4. 10. 1865, 304.

⁸¹ V mislih imam javna vabilna pisma, čeprav so bila verjetno številnejša vabila v osebnih družinskih pismih, npr. moža, naj mu sledi žena ipd. Razlika je v tem, da so bila osebna vabila namenjena ožjemu krogu ljudi – čeprav so nekako postala javna, ko so prišle informacije o boljšem življenju zunaj do širšega vaškega kroga –, javna pa vsem, če ne drugim, bralcem posameznega glasila.

ako idete v plodno, pa kaj malo obdelano Srbijo, kakor pa da na Ameriko mislite ...»⁸² Vabila niso bila uspešna.⁸³ Podoba Amerike je bila močnejša že v zgodnjem obdobju.

* * *

Posebna oblika (pogojno) javnih pisem so *misijonarska pisma*, ki jim na Slovenskem sledimo od konca 17. stoletja, v večjem obsegu pa v 19. stoletju. Od vseh slovenskih izseljenskih pisem je bilo v času njihovega nastanka in kasneje objavljeno največ misijonarskih pisem, ki so tudi najstarejša,⁸⁴ saj je bilo poleg evangelizacije, socialnih in drugih nalog med pomembnejšimi nalogami misijonarjev poročanje o novih okoljih in družbah, mnogokrat po pisni poti. Misijonarji so kot javne osebe pošiljali pisna poročila cerkvenim institucijam v Evropi (Leopoldinen-Stiftung na Dunaju, Ludwig-Missionsverein v Münchnu, Institution pour la Propagation de la Foi v Franciji) in pisali posameznikom iz cerkvenih in laičnih krogov v Slovenijo, družinskim članom, prijateljem ipd. Poročila Leopoldinen-Stiftung na Dunaju so izhajala v tiskani obliki, vendar niso bila dostopna širši javnosti.⁸⁵ V nemškem misijonarskem zborniku *Welt-Bott*,⁸⁶ ki je od leta 1726 izhajal v Augsburgu, Gradcu in na Dunaju, so objavljeni tudi dopisi in pisma slovenskih misijonarjev, npr. Marka Antona Kapusa iz Mehike. V večini misijonarskih pisem čutimo didaktično noto. Pisma posameznikom v domovino so pogosto našla pot v katoliške časopise, ki jih je bral večji del Slovencev. Največ so jih objavili v *Zgodnji danici*⁸⁷ in tudi v drugih takratnih časnikih in časopisih. Objavljali so jih še v posebnih knjižicah.⁸⁸ Imela so funkcijo informiranja prebivalstva o delu misijonarjev, ki so bili odvisni od finančne podpore prebivalstva, zlasti iz domovine, hkrati so bila namenjena vzbujanju misijonske zavesti v slovenski javnosti. V tem oziru jih lahko označimo kot propagandna pisma. Njihov javni značaj je nesporen. Od posameznega misijonarja je bila odvisna pestrost vsebine in prisotnost osebnih občutkov. Razpon je

⁸² *Novice*, št. 35, 30. 8. 1865, str. 281.

⁸³ Olga Janša, Agitacija 'Novic' za preseljevanje Slovencev v Srbijo v letih 1865 in 1866, *Kronika*, X/3, 1962, str. 185–187.

⁸⁴ Omenim naj samo objavljena pisma misijonarja Marka Antona Kapusa (...). Glej: Janez Stanonik, Letters of Marcus Antonius Kappus from Colonial America, *Acta Neophilologica* 19 (1886), str. 33–57; 20 (1887), str. 25–38.

⁸⁵ *Berichte der Leopoldinen-Stiftung im Kaiserthume Oesterreich*, Verlag im Stiftung-Bureau.

⁸⁶ *Der Neue Welt-Bott: Allerhand So Lehr- als Geist- reiche Brief- Schrifften und Reise- Beschreibungen, Welche von denen Missionariis der Gesellschaft Jesu aus Beyden Indien und Andern Ueber Meer gelegenen Laendern ... in Europa Angelangt seynd*, 1–3: Augsburg, Gradec 1726–1736; 4–5: Dunaj 1748–1761.

⁸⁷ Delno jih je objavil Janez Arnež. Glej: *Slovenian Letters by missionaries in America, 1851–1874* (uvodničar John A. Arnez), New York–Washington: Studia slovenica, 1984.

⁸⁸ Nekaj Baragovih pisem, poslanih Leopoldinini družbi na Dunaju, je prevedel in objavil župnik in pisatelj Janez Cigler. Glej: Bratovshina S. Leopolda, k pomózhi misijonarjam, ali popis, kako se kershanska katolshka véra v' Ameriki rashirjá. Is Nemshkiga spisal J. Ziegler, V Ljubljani: J. Klemens, 1833; isti, Bratovshina S. Leopolda, k pomózhi misijonarjam, to je poslanim osnanovavzam kershanske katolshke vére v' Ameriki, V Ljubljani: J. Klemens, 1837.

bil širok, od asketskih in bolj ali manj neosebni pisem Friderika Barage⁸⁹ do pisem misijonarja Franca Pirca z veliko osebno noto in pogosto obravnavo posvetnih zadev, izražanjem domotožja, pogrešanjem stika s prijatelji in znanci iz domovine ipd. Pisal je tudi pesmi s podobno vsebino. Nekateri misijonarji, npr. Janez Čebulj, so spodbujali rojake k pisanju, da bi ohranili stik s slovenskim jezikom. Mnogo osebnih zapisov v misijonarskih pismih so uredništva izpustila in to navedla ali ne v opombi k pismu. Skratka, misijonarska pisma so bila bolj ali manj javna pisma, od značaja piscev in uredniške politike pa je bil odvisen delež osebnega v objavljenih delih. Ker so jih pisali izobraženci, imajo podobno vsebinsko in oblikovno sestavo, npr. gostobesednost in skrbnost sestave, maloštevilne avtobiografske črte ter pomanjkljiva introspektivnost in močna prisotnost namena in motivacije za njihovo pisanje.⁹⁰

* * *

Omenili smo izseljenska pisma, ki so vsebovala številne informacije o novih deželah in so posredno ali neposredno vabila k izselitvi v tujino, zlasti ZDA. Čim je pisec pisma začel opisovati kraje in razmere, že je posredoval informacije, ki so bile posledica osebnih izkušenj, še bolj pogosto – kar je razvidno zlasti iz pisem prvih priseljencev – ustnih pričevanj ljudi, s katerimi se je srečal, ali je podatke zajemal iz ameriškega časopisja in knjig. V času množičnega izseljevanja mnoga pisma ne izgube informativne vloge, vendar je v njih vedno več svaril in opozoril kot vabil. Javno informativno pismo, hkrati ideološko obarvano, je leta 1903 za *Gorenjca* napisal »J. P.« iz Chicaga, v katerem opisuje svoj prihod v ZDA in prve vtise iz novega sveta. V njem spregovori o možnostih zaslужka in cenah, v temnejših barvah opiše mesto ter ob koncu blágo napade katoliško Cerkev in ji očita zaslужkarstvo. Njegova liberalna usmeritev ni bila tuja usmeritvi uredništva *Gorenjca*, ki je objavljal vrsto člankov s protiklerikalno ostjo.⁹¹

* * *

V posebno skupino uvrščamo *svarilna pisma*, ki so jih uredništvom posredovali sorodniki izseljencev ali so jih izseljenci v svojem imenu pošiljali neposredno uredništvom, na podlagi katerih so posvetne oblasti svarile državljane v časopisju in z okrožnicami. Posvetne oblasti so na prebivalce naslavljalne uradna svarila, ki so jih nabijali na občinske oglasne deske ali v bližino cerkva. T. i. razglasi so bili razmnoženi (kamnotisk) ali natisnjeni, imeli so obliko pisma s sicer navedenim naslovnikom (to so bili občani), vendar s podpisom urada in njegovega predstavnika ter datumom. Ob-

⁸⁹ *Baragova misijonska pisma* (zbral in prevedel, uvod in opombe napisal Jože Gregorič), Ljubljana: Družina, 1983.

⁹⁰ Jerneja Petrič, *Avtobiografije slovenskih izseljencev v Združenih državah Amerike* (doktorska disertacija), Ljubljana, 1987, str. 66–98.

⁹¹ *Gorenjec*, št. 45, 7. 9. 1903; Marjan Drnovšek, *Ameriško pismo rojakom leta 1903*, Slovenski koledar '90, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1989, str. 160–165.

javljali so jih tudi časopisi. Govorimo lahko o svojevrstnih javnih pismih. Med svarili posameznikov najdemo največ pisem z opozorili o negativnih osebnih življenjskih izkušnjah v tujini. Mnogi slovenski časniki in časopisi so uvedli rubriko Pismo iz Amerike, kjer so objavljali dopise slovenskih izseljencev. Kot primer negativne izseljenske izkušnje navajam po vsebini svarilno in hkrati osebno zelo obupano pismo, ki ga je brat, oženjen mož s štirimi otroki, pisal sestri iz Brazilije v Ljubljano, po nam neznanu poti pa je leta 1907 prispelo v uredništvo *Slovenca*.⁹² To ni bil osamljen primer, saj je bilo izseljevanje v Brazilijo konec 19. stoletja ena najbolj tragičnih zgodb novih priseljencev, med njimi kar lepega števila Slovencev, zlasti iz Primorske.⁹³

* * *

Fran Sakser, slovensko-ameriški posredovalec denarja, kasneje bankir, ki je obubožal v času newyorškega finačnega zloma na Wall Streetu leta 1929, in zastopnik raznih ladijskih družb je pošiljal slovenskim časopisom in časnikom javna *svetovalna pisma*, to je nasvete o gospodarskem in političnem stanju v ZDA – zlasti volitve ameriških predsednikov so povzročale zmedo v javnem življenju – in ravnanju izseljencev, zlasti na poti in ob prihodu na Ellis Island. Običajno je zaprosil več slovenskih glasil, da objavijo njegove aktualne informacije, pomembne za priseljence. Kot primer navajam pismo, v katerem se sklicuje na spoštovanje ameriških zakonov, nekateri drugi podatki oziroma njegova ravnanja pa kažejo, da je bil v pismih posameznim izseljencem mnogo bolj odkrit in mu zakoni niso predstavljali ovire.⁹⁴ Vzporedno z njegovim javnim delovanjem – močno je bil prisoten v vseh slovenskih časopisih in časnikih tostran in onstran Atlantika – so mu bila v pomoč tudi osebna pisma zainteresiranih strani, ki so po njegovih navodilih dodatno informirala bližnje sorodnike, npr. o obnašanju na poti v Ameriko.⁹⁵

* * *

Čisto obliko javnih pisem predstavljajo *pastirska pisma*, ki imajo dolgo tradicijo. Z njimi so se škofje obračali na svoje vernike. So svojevrstna poslanica katoliškim vernikom kot odziv vrhov Cerkve na dogajanja v družbi, med drugim tudi na izseljenstvo in povratništvo. Januarja 1910 je lavantinski škof dr. Mihael Napotnik izdal pastirsko pismo, posvečeno izseljevanju iz njegove škofije, ki skupaj s sklepi škofijske sinode

⁹² *Slovenec*, št. 34, 11. 2. 1907.

⁹³ Aleksej Kalc, Brazilija je vabila, *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001, str. 57–60; Ema Umek, Brazilija v »rožnatih« barvah, *Slovenski koledar 1980*, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1979, str. 213–214; ista, Izseljevanje v Brazilijo v zadnjih letih 19. stoletja, *Slovenski izseljenski koledar 1969*, letnik XVI, Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1968, str. 218–220.

⁹⁴ *Gorenjec*, IV/38, 19. 19. 1903, str. 397.

⁹⁵ Pismo iu West Minal Boxa 400, 21. 8. 1912. Pismo hrani Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU: Arhivsko-dokumentacijska zbirka.

leta 1911 slika poglede vrha lavantinske škofije na razmere na Štajerskem, v katerih poleg domačih vzrokov za izseljevanje opozarja na nevarnosti tujine, pri čemer se je skliceval na pismo neimenovanega misijonarja iz ZDA. Pastirska pisma so bila namenjena duhovnikom in vernikom doma kot ugotovitev stanja, opozorilo in navodilo za ravnanje.⁹⁶ Da je bilo izseljevanje pereče, nam dokazuje skupno pastirsko pismo goriškega nadškofa Frančiška Sedeja, ljubljanskega škofa Antona B. Jegliča, tržaškega in koprškega škofa Andreja Karlina in škofa Antona Mahničiča, ki je leta 1913 izšlo pod naslovom Prečastiti duhovščini in vernikom Ilirske cerkvene pokrajine.⁹⁷ V njem se škofje sklicujejo na informacije in pisma, ki so jih dobili iz izseljenstva in so bila povod za njihovo reagiranje.

* * *

V izseljenstvu imamo primere svetovanega pošiljanja *podpornih pisem* z namenom ohranjanja slovenstva med izseljenci. V Spomenici slovenskih izseljencev v Južni Ameriki iz leta 1935⁹⁸ lahko preberemo priporočilo za živahnejše pisne stike med izseljenci in njihovimi domačimi ter učenci v domovini in »slovensko izseljensko deco«, kar naj bi uresničevala izseljenska društva in šole. To bi krepilo šibke stike med sorodniki na obeh straneh Atlantika in spodbujalo mlade iz srednješolskih in visokošolskih vrst k boljšemu medsebojnemu spoznavanju in tesnejši navezanosti na domovino. Omenjali so pozitivne strani dopisovanja, na primer izmenjavo rabljenih poštnih znamk, fotografij, spoznavanje tujega jezika, širjenje splošne izobrazbe. Podobna priporočila zasledimo tudi v takratnem tisku,⁹⁹ ki so jih v javnosti razglašali visoki cerkveni dostojanstveniki, npr. ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman.¹⁰⁰ Tudi *Izseljenski vestnik*, glasilo Rafaelove družbe in Izseljenske zbornice v Ljubljani, je npr. leta 1939 objavljala pisma otrok, ki so se odzvali priporočilom. Pisma šolarjev iz domovine in izseljenstva so izhajala v rubriki Mladinski kotiček. (Priloga: pismo 3)

* * *

Stik med novo Jugoslavijo in slovenskimi izseljenci v Združenih državah Amerike je bil po končani svetovni moriji maja 1945 zelo tesen z delom slovenskih izseljencev,

⁹⁶ Marjan Drnovšek, *Izseljevanje z območja lavantinske škofije pred prvo svetovno vojno in odnos Cerkve do tega pojava*, Napotnikov simpozij v Rimu (ur. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 1993.

⁹⁷ Ljubljanski škofijski list, 9 (1913), str. 137–142.

⁹⁸ *I. slovenski izseljenski kongres v Ljubljani dne 1. julija 1935*, Ljubljana: Družba sv. Rafaela (Izseljenska knjižnica, št. 7), 1936, str. 122.

⁹⁹ Na primer: »V smislu soglasnih sklepov naših domačih izseljenskih društev pozivamo vse naše cenjene naročnike in čitatelje ..., da pišejo svojcem v domovino, ki posebno te dni pričakujejo pisem od svojih izseljencev ...« Glej: *Duhovno življenje*, št. 69, december 1934, str. 426.

¹⁰⁰ »Pozdravi, slike, časopisi, knjige, pisma bi morali neprestano romati od nas med izseljence in vzdrževati živo zvezo z njimi ...«, *Duhovno življenje*, št. 128, avgust 1938, str. 5–6.

ki so že med vojno in zlasti po njej podpirali novo domovino z denarjem in materialom, kar je bil njihov prispevek k obnovi Slovenije. Maja 1946 so praznovali prvo leto življenja v Sloveniji, ki so jo pestile gospodarske, zdravstvene, oskrbovalne, prometne in druge težave, tem pa so se pridružile še politične, zlasti v t. i. politični borbi za Trst. V majskem zanosu je vrh novemu sistemu naklonjenih pisateljev, O. Župančič, F. S. Finžgar, J. Kozak, M. Kranjec in P. Voranc, napisal odprto pismo, ki so ga naslovili na rojake v Ameriki. Objavljen je bil na prvi strani Slovenskega poročevalca 21. maja 1946. (Priloga: pismo 4)

Potopisna in zamolčana pisma

Že v uvodu sem omenil zgodnji pojav t. i. literarnih pisem (epistol). Mnoga blizu njim in/ali zelo oddaljena od njih so *potopisna pisma*. Meja med potopisnimi pripovedmi in pismi je medla, saj se po vsebini in pisanju v prvi osebi obe zvrsti bistveno ne ločita; oblika pisma je lahko samo zunanja zaradi pridobivanja večje pozornosti bralcev. Tako najdemo kar veliko potopisnih opisov pod naslovom Pisma iz ..., npr. »Pismo našega rojaka K. [Matija Kliner] iz Kitajskega na barki 'Novara'«,¹⁰¹ »Pisma iz Mehike Franceta Kastelca«,¹⁰² »Pisma z Jutrovega«, ki jih je napisal Jurij Trunk,¹⁰³ ponotranjena »Popotna pisma Josipa Stritarja«¹⁰⁴ itd. O potopisni literaturi imamo kar bogato bero strokovnih del.¹⁰⁵ Ne da bi se spuščali v literarno- in kulturnozgodovinska razmišljanja o potopisni zvrsti zapisovanja bolj ali manj osebnih vtisov o drugih deželah, je potrebno omeniti njihovo dokumentarno vrednost in povezanost z mnogimi izseljenskimi pismi, med katerimi naj izpostavim misijonarska in tudi osebna pisma redkih laikov iz časa zgodnjega izseljevanja v ZDA pa tudi kasnejše. Zaradi razširjenosti lahko govorimo o t. i. izseljenskih potopisih, ki so se pojavljali predvsem kot pisma, krajša poročila, objavljena v dnevnem in periodičnem tisku, kar je bila posledica naraščajočega izseljevanja Slovencev na vse konce sveta.¹⁰⁶ Že v 19. stoletju so se oglasili kritični glasovi zaradi vrednosti potopisnih zapisov, kar lahko trdimo tudi za izseljenska potopisna pisma, zlasti zaradi ponavljanja, prepisovanja iz objavljenih predlog, suhoparnosti ipd. Če avtor več piše o svojem odnosu do okolja, pridobijo zapisi večjo vrednost za preučevanje izseljenske izkušnje.

¹⁰¹ *Novice*, 1856, str. 47–48.

¹⁰² *Novice*, 1865, str. 374, 383–384.

¹⁰³ *Mir*, 1907, št. 2–5, 41, 53.

¹⁰⁴ Josip Stritar, *Popotna pisma, Zbrano delo*, knjiga 6 (ur. France Koblar), Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955 [i. e.] 1956.

¹⁰⁵ *Poti do obzorja: Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko* (izbor in spremna beseda Zmago Šmitek), Ljubljana: Založba Borec, 1988; Andrijan Lah, *Vse strani neba: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni*, Ljubljana: Založba Rokus, 1999.

¹⁰⁶ *Poti do obzorja ...*, str. 385.

Večina objavljenih misijonarskih pisem bolj ali manj podrobno opisuje pot v Združene države Amerike; kot sem omenil, jih je največ objavila *Zgodnja danica*. Proti koncu 19. stoletja zasledimo v časopisju popisovanja poti v tujino in življenja v novem okolju ali med izseljenci, ki so imela obliko pisem z nagovorom, datiranjem in pošiljanjem pozdravov. Običajno so jih objavljali v nadaljevanjih, in sicer vsako pismo posebej, če pa je bilo pismo dolgo, ga je uredništvo razdelilo na dva dela. Tako je Ljubljčan Anton Obreza uredništvu *Slovenca* od konca novembra 1880 do začetka maja 1881 poslal 12 »Amerikanskih pisem« iz Wabashe (eno od Sv. Jožefa) v Minnesoti, ki so nato izhajala približno mesec od prispetja.¹⁰⁷ Predvidoma jih je napisal na prošnjo urednika Lipeta (Filipa) Haderlapa, na kar namigujeta začetek prvega pisma in konec zadnjega: »Tako sem Ti popisal svoje potovanje v 'obljubljeno deželo'. Upam, da sem zadostil svoji obljudi. Zdrav mi v domovini mili!«¹⁰⁸ Sam je zanikal namen, da bi napisal potopis, češ da je šibak v zemljepisu, vendar mu je godila urednikova hvala, da je natančen pri opisovanju svojih popotnih doživljajev in tujih pokrajin. V ZDA je odšel z misijonarjem Janezom Stariho, vendar se je vrnil, poročil in je bil vsaj del svojega življenja zaposlen kot tapetnik.

Na izteku 19. stoletja so bila zelo odmevna t. i. »Vestfalska pisma« Janeza Evangelista Kreka,¹⁰⁹ ki so izhajala v katoliškem *Slovencu*. Skupaj jih je bilo 20, eno »s pota« in 19 iz Vestfalije, bralci pa so jim sledili od 1. maja do 2. junija 1899. Res je, da je bil Krek profesor fundamentalne teologije, politik in državni poslanec, vendar ga to ni zadržalo, da ne bi odšel kot misijonar med Slovence v Nemčijo in o tem pošiljal pisma *Slovencu*. S svojimi pismi je usmeril pozornost na Slovence v Nemčiji, saj so bili dotlej trdno vsidrani v zavest bolj ameriški Slovenci, manj pa ostali. Tudi izseljensko vprašanje je postalo bolj obravnavano v slovenskem prostoru. Kreku so sledili številni misijonarji, ki so po njegovem zgledu nadaljevali s pismi v *Slovencu*¹¹⁰ in drugih časopisih.

Mnogi izobraženci, ki so obiskali ali živeli v obeh Amerikah, so svoje potopisne vtise objavili v knjižni obliki. Iz časa med svetovnjima vojnama naj omenim nekatere, npr. Antona Kristana (V Ameriki in po Ameriki, 1928), Pavla Brežnika (V senci nebotičnikov, 1930), Guida J. M. Juga (Izseljenec: vtisi mojega potovanja v Argentino, 1931), Božidarja Jakca in Mirana Jarca (Odmevi rdeče zemlje I–II, 1932). Zlasti potopisi iz ZDA se niso mogli izogniti slovenskim izseljencem tudi v času po letu 1945 in vse do danes, npr. Božo Škerlj (Neznana Amerika, 1952), Anton Melik (Amerika in ameriška Slovenija: popotni zapiski, 1956), Anton Ingolič (Pri naših v Ameriki,

¹⁰⁷ Obrezovo pot in vsebinsko analizo pisem glej: Marjan Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike: Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, Ljubljana: Založba Nova revija (Korenine), 1998, str. 219–244.

¹⁰⁸ Amerikanska pisma, *Slovenec*, št. 65, 14. 6. 1881.

¹⁰⁹ *Janez Evangelist Krek: 1865–1917* (ur. Stanko Janežič, Janez Juhant), Maribor: Slomškova založba (Osebnosti; 3), 1998.

¹¹⁰ Na primer: Ivan Knific je v *Slovencu* objavil 30 nadaljevanj s svoje poti v Nemčiji (št. 84–131, od 12. 4. do 9. 6. 1900).

1964), Vid Pečjak (Ameriške razglednice, 1970) in vrsta drugih.¹¹¹ Doživljanje ZDA in slovenskih izseljencev v delih Jurija Trunka, B. Jakca, B. Škerlja in A. Melika so analizirana z vidika doživljanja Amerike intelektualcev, ki so krajši ali daljši čas živeli v ZDA.¹¹² Kot posebnost naj omenim pisma Božidarja Jakca domačim, ki jih je Miran Jarc s temeljito literarno obdelavo oblikoval v knjižno obliko v Odmevih Rdeče zemlje. Pisma so bila podlaga za knjižno objavo.

* * *

Na koncu naj omenim t. i. *zamolčana pisma*. Dvajseto stoletje nam je prineslo novo obliko izseljenskih pisem, ki so bila v primežu vojnih in ideoloških pritiskov, kar je vodilo k prepovedim pisnih stikov, preprečevanju odpošiljanja v tujino in zaplembam prejetih iz tujine, cenzuri, maltretiranju prejemnikov v Sloveniji ipd. Gre za korespondenco pripadnikov t. i. politične emigracije z domačimi in prijatelji v Sloveniji. Niti dogajanja vodijo v zakulisja zamotanih upravnih in policijskih služb nadzora, pošte in organizacij, ki so bedele nad sovražnim delovanjem iz tujine. Gre za očitno vtikanje javne sfere, to je države, v osebno komuniciranje ljudi. Na drugi strani pa javnosti niso bila znana pisma, ki so po raznih poteh in kanalih prihajala in odhajala čez meje Jugoslavije. Tisti, ki so bili del tega dogajanja, so molčali, prav tako tudi država ni veliko govorila o (prekinjenih) tokovih komuniciranja med delom Slovencev tostran in onstran takratne železne zavese. Kot primer omenimo korespondiranje med pisateljema z obeh strani Atlantika, Zorkom Simčičem iz Argentine in Stankom Majcnom iz Slovenije, ki se osebno nista poznala, vendar ju je povezoval skupni duhovni in idejni svet.¹¹³ Pisma so prihaja po »poštni verigi« s posredovanjem ljudi iz Italije in Avstrije. Dopisovala sta se med letoma 1961 in 1970 in si izmenjala okrog 40 pisem.¹¹⁴ Vsebinsko so razpeta med osebnimi novicami in praviimi esejističnimi diskurzi, približajo pa nam stanje in razmišljanje človeka, odrinjenega na rob, v t. i. »notranjo migracijo« (Majcen) in na drugi strani Simčiča kot političnega emigranta, živečega v Argentini.

SKLEP

Paleta odnosov med osebnim in javnim v izseljenski korespondenci je neizmerna, zlasti še, če prestopimo prag zgolj klasične korespondence oziroma dopisovanja med posamezniki in se ozremo po raznih kategorijah pisemskih stikov, ki so se v zadnjih dveh stoletjih odvijali med izseljenci in staro domovino. Lahko si predstavljamo pričakovanja in strahove posameznikov zaradi pisem, ki so prišla ali jih ni bilo. Kljub

¹¹¹ Andrijan Lah, *Vse strani sveta ...*, 197–201.

¹¹² Marjan Drnovšek, Potovanja k ameriškim Slovincem, *Melikov zbornik*, Ljubljana: Založba ZRC, 2001, 1017–1032.

¹¹³ Zorko Simčič, *Srečanja z Majcnom*, Buenos Aires–Maribor 1961–1970, Ljubljana: Nova revija (Pričevanja), 2000.

¹¹⁴ Z. Simčič, *Srečanja ...*, str. 12.

njihovi manjši ohranjenosti lahko spoznamo glavne poteze osebnih oziroma intimnih in uradnih pisem, lahko razumemo radovednost ljudi glede njihove vsebine, ki je privedla do njihovega pogostega objavljanja v medijih, nikakor pa ne moremo razumeti, da je bil odnos do tega gradiva in je še vedno nasproten vsem pričakovanjem glede na njihovo vrednost za posameznika in pomen za poznavanje najbolj osebnih in hkrati javnih dogajanj pri Slovencih, ki jih na kratko označujemo s pojmom izseljenstvo. Izseljenstva ne predstavljajo samo organizacije, društva, ohranjanje slovenske istovetnosti v tujini, problematika asimilacije, stiki s staro domovino ipd., ampak zlasti ljudje, izseljenci in njihovi potomci in vsi ostali bližnji in daljni, ki so ostali v stari domovini. Zlasti ti so doživljali svoje in samo njim usojene zgodbe, ki so se, če so se, ohranile le v zapisih, ki jih običajno najdemo v pismih. Zato nam morajo pisma vzbujati večjo radovednost, kot jim jo navadno posvečamo. Zakaj odkrivajo nam tudi posameznike, ki niso predstavljali dela ledene gore nad morsko gladino, ampak so sestavljali večji in globlji del pod njo, o katerem vemo najmanj. Njihove življenjske usode nam odkrivajo le pisma, če so ohranjena. Žal jih je med Slovenci bolj malo in na srečo so imela glasila v času največjega izseljevanja v avstrijski dobi, manj kasneje in še najmanj v času zadnjega ekonomskega vala v socialističnem obdobju, toliko posluha, da so jih objavljala. Bežna stikanja po antikvariatih in na boljših trgih pa nam odkrivajo drobce, iz katerih le slutimo bogastvo osebnih korespondenc, ki bi se nam odkrilo, če bi se ohranile v celoti.

PRILOGE

Pismo 1

Gorje ta 10 Octobra 1869

Ljubeznivi Sin!

Tvojo pismo sem iz velikim veseljam prejela (ta 2 Octobra), in sem že teško perčakovala odgovora, torej ti dons odgovorim, in želim de bi vas vse mojo pisanje vesele in zdrave dobilo, kar vam jest in vsi iz celiga serca vošimo. Vesele me tvoje besede katere u tvojimu zadnim pismo staviš, de bi te veselilo, ko bi jest per vas bila, pa mi žiher verjamiš, de bi méne še bol veselilo, ko bi jest mogla biti per vas, kar pa mene in tebe zaloštna s---na vči, de to skorej biti mogoče ni. Kúrej je zmirej žalosten ker si ti noter šu. Povem ti po pravici, ne godi se mi slabo, pa ko bi per vas bila, bi raji smirej nekoliko lačna bila, koker pa tukej vsiga za potrebo imela. Ne mudi se ravno de bi mogel koj ob hitrim pisati, torej ti takó dolgo odložim de ti bo popolnoma čas perpustil, de nam boš pisal kaj? in kóliko boš perdelov, in vse kako se vam godi. se to veš de mati tvoja sim, in želim vse vedeti kako de se počutite, ker ste mi noč in dan pred očmi. Noviga ti nevem posebniga pisati, kóker de železnico delajo, od Ljublane do Terbiža, in koker

govore, de do leta bo stekla, torej je vsake sorete službe zadosti, ali samo vse je drago. Soldašna je bila letos po novi postavi, katera je taka de more biti vsak vojak, kateri le vse ude ima, torej so fantjé te starosti vsi vstali. Ta ter--óci Pavovc prosi Andreja naj mu piše kako se mu godi. In Petraci povej, de je negova žena, iz en kemovc padla in si ni posebniga naredila, de bo kmal bolši, in da naj ji kej pošle. In ta pildek ali podobco svetiga Jošta spomin pošlem Meti, in naj si name večkrat u nej molitvi spomni, koker tudi vi vsi, in tudi jest se spominam u vsaki molitvi in S. maši, de bi vam bog srečo in božji blagslov dodeliv, in de kir se nemoremo tukéj nazemli viditi, de bi se saj enkrat tam u nebesih veselili, kar vam jest in vsi drugi žele. In tako se ločim u duhu od vas žalostna mati in vas izročim Bogu in materi božji angelam varham in vašim patronam in vas jest in vsi Kureji lepo puste pozdraviti kušniti in objeti, in ostanem vaša zvesta mati notri do smerti. Zdravlje se me per starim derži. Neža Žumer.

Draga hči!

Ker se mi čudno zdi, de si šla od nas zdrava, zdej pa nevem ali si živa ali mertva, tretjo pismo že pišem, pa nevem ali je katero peršlo do tebe, torej te prosim u imenu vsih, de nam vendar vedeti daš kako de se ti godi, in toliko jest od nas povem, de smo zdravi vsi, in de se nam po navadi godi. In kadar boš pisala tako piši ali si prejela kateriga pisma ali ne, ker smo bili skorej skoz vso zimo bolni, zdej sopot odzdraveli. Pozdravijo mlinarjo[va] dekleta tebe u perjaznosti, in Šimnov Matija, in sploh ves Grabčarski ljudstvo te puste pozdraviti, in radovedni kako se ti kej godi, ker per nas je ena sredna letna, in bo koker per nas je navada za te revne živeti. Dobro vem, de bi vi še veliko radi vedeli kaj in kako se nam godi, in ravno kaj je tudi noviga u našim kraju, pa sej veste de vsiga pisati je nemogoče, in tudi vsaka reč mi na spomin ne pride, koker to še stavim, de so zopet začeli za vročinsko boleznijo mreti, in de je Dorm-- iz Podhoma, in Erjavc ali Juri stefecov umerl, in de je Po--- Martin se uženil, in Kuštrovo Barbo za nevesto namenil, ker so ravno dons pervikrat oklicani, in za Mlinarjov Mino pa že mislim de tako veš de je per Figovcu na Pokluki. Vse drugo pa ni pomenljivo, zdej te pustimo vsi prov lepo pozdraviti vsa žlahta znanci in sosedji, koker tudi Dvor in žena, in tudi jest pisavec teh verstic želim de bi vas to pisanje zdrave dobilo. In če ---edat iz Gogalne kam kej skupej, mu povej prosim, de ga lepo pustim pozdraviti in tudi Špelo, in de bom ob kratkim pisal kaj od več, torej tudi pusti vse naše rojake zdajne Amerikanske Burgarje in Burgarce lepo pozdraviti, želim vam de bi se vam še zanaprej tako godilo, kar me vsakdan bolj znani amerikanski list katere mi moj ljubi švager Martin pošila, iz serca torej mu vošim srečo in zdravle, koker tudi vam vsim in ostanem stari znanc in Meukšar mežnarjov Joža do smerti, in jest Meta tvoj oče in Janezov tast noter do hladniga groba bog vas obvari in Mati božja. Jernej Kozel ali stari Matiček u Grabču.

(Kopijo dopisa hrani Majda Kodrič, Trst.)

Pismo 2

»Ljubi moj mož Maks!!

Danes sem prejela Tvoj, pisemčk saj veš kako rada ga prejmem, od Tebe, naj bolj me zveseli kadar miga prinese pismoša, naj prej lepa hvala zanj. Nadalje Tepa prav srčkano pozdravljam in poljubljam in oba otročička. Kakor mi pišeš Maks! Da P. [priimek] še ni nič poslal denarja, domov, in da misli Ž. [priimek] kje v Holland, spraviti če bo imel toliko dabo ji za rajžo dal ali bo svojim, denarjem šla, saj veš Maks! Daje on zelo neumen čejo spravlja kje, saj tam ona njega nebo marala bo rajši, imela druge, kaj hoče s takim dedcom ker je že v letih, in družino ima, ona je že tica, samo dabo kje prišla potem mu bo fige, pokazala kaj ne Maks! Kaj pa Anže kako mu gre šofirnga, ali mu žena kaj velikrat piše, ali kaj veš Maks? Ali Te kaj praša Anže, kaj Ti jast pišem, ker dobiš velikrat pismo, Ona žena Anžetova ješe bolj slaba seji pozna daje imela hud porod.

Jest sem zdrava hvala bogu, sem se, ravno denes pri Ivanki, vagala sedaj imam 61 kg. 4 kile sem se že čist gotovo zredila odkar je Lojzek bil majhen v 5 tednih, saj tako lahko jem, včasih sise Ti, norca delal kosem velika skleda kave pojedla kaj bi pa zdaj rekel kobi me videl koliko ga pa zdaj snem, Mleka vzamem vsaki dan dva litra, in jajčk tudi veliko ponucam in kruha, ja, toliko ponucam da tudi, sama nevem kam devam, saj se tudi fantku pozna saj je tako zalit, sem čez prsa, in cela Francka je, sive plave oči, ima in okrogla glavica, nos ima Tvoj, in usta je cela Julka, ranka. Tako luštn fantičk je, trebuh ga tudi precej rad boli, vendar tako, ne upije kakor je Emica da ni znala nehat. Pšenica smo že omlatili joje bilo 5 nasadov in joje 4 mernike je bila precej lepa in tako debela je oves smo že tudi precej poželi je bolj reven in tudi snopa je malo en del, tri dele je falil.

Sedaj bodemo kmalu začeli spravljat otava nekaj je lože, detelja smo že pospravili joje bilo precej Tako mislim dajebo 1.500 kg. Ves čas je delo da moram imeti kakšnga človeka in mojškre bom imela zdaj enkrat, potem se bom pa dala slikat z Emico bom že poslala ena Tebi, boš videl kako sem fein, no Maks! Pa da ne boš preveč mislil saj veš, moj špas kaj ne? Zdaj enkrat bopa Katre --- takrat bom pa že malo šla pogledat v Ž. [kraj] in še h T. [priimek] bom malo pogledala kaj Nace začne. Katre in Peter se tudi včasih malo dajeta kakor mije Reza pravla, toliko krat mi pridejo na misel Rezne besede koje rekla, da se bo potem kregal in tovlk pa ravno tolčeta sene skregata sepa že, Petar je precej --- je rekla Reza. L. [priimek] Toni je tudi ušel dedc menda neve nič kje je, silno je tudi hudi zanjo, ker ima dva otroka.

Vreme imamo zmeraj lepo, malo dežja in spet gorko solnce tako hitro mineva čas hitro bo spet zima za v, Holland, nismo nič kaj podobni, ker ta mal še ni za v svet, oh kako rada bi že govorila s Teboj, pa nevem kdaj bože tisti čas prišel, sem Te, tudi skoro gotovo nebo, ali prid jast zelo rada vidim če prideš Ker meni ješe zmiraj tako dolgčas po Tebi saj semje sajnalno nocoj dasi prišel domov, in nič pisal pred da prideš kar stopil si v hišo, jaz sem pa ravno Lojzka previjala, pasi naj pred tele besede spregovoril, kje

si bla dasi taka kokor ena čola, nevem kaj si mislil jest sem sepa malo posmeja Tvojim besedam in sem se zbudila. Sedaj Te, pa še enkrat prov srčkano lepo pozdravljam in gorko poljubljam pozdravita Te, tudi ta mala dva otročička in oče in posebno še jast. Tvoja vedno Te ljubeča in zvesta ženka ostani mi zdrav in kmalu odpiši Francka.

Pripisi na robu pisma:

*P. [priimek] iz T. [kraj] se tudi napeluje da bo šel v Francijo
Če Ti, bo mogoče ta mesec te prosim da mi boš kaj denarja poslal
Ali Tije Ignacij kaj pisal, daje bil prinesel denar meni, prosim piši mi.*

(Last avtorja.)

Pismo 3

Dragi bratci in sestrice v domovini!

Tudi jaz se oglasim z nekaj vrsticami in vam pošiljam najlepše pozdrave iz daljne Nemčije. Mnogokrat se spominjam na vas in naš lepi zagorski kraj. Ne morem pozabiti naših lepih hribov in gričkov, ki obdajajo moj rojstni kraj. Še vedno vidim v duhu griček Vine z majhno cerkvico, ki je tako prijazno zvonila in oznanjala k jutranji in večerni molitvi. A tu, kjer sedaj bivamo, ni tako prijazne in vabeče narave kakor pri nas. Je sama nepregledna ravnina, ki je posejana z velikimi rudniki in visokimi, mogočnimi dimniki, ki puhajo noč in dan črni sajasti dim. Vmes so velike skupine hiš, ki jim pravimo kolonije, vse okajene od dima. Jaz stanujem s svojimi starši v veliki hiši tudi v koloniji, katera je bila šele pred dvema letoma zidana blizu rudnika, v katerega hodi moj oče dan na dan na delo v črni rov, da nam zasluži naš vsakdanji kruh. Bila sem zelo žalostna, ko smo dobili pismo od svojcev, v katerem so nam poročali, da je umrl naš dobri gospod šolski upravitelj. V kraju, ki se imenuje Meerbeck, so ustanovili slovensko šolo, v katero hodim tudi jaz. Uči nas dobra gospodična učiteljica, ki je prej učila blizu nas v Šmartnem pri Litiji, kamor bodo prišli tudi letos meseca julija slovenski otroci na obisk. Tudi jaz in moj brat prideva zraven k svojcem v našo lepo domovino za en mesec na obisk. Do takrat bodite prisrčno pozdravljeni od naše slovenske šole in Meerbecku in obenem vam voščimo vesele binškošne praznike. Tudi vi nam ne pozabite kaj pisati iz naše lepe domovine.

Vaša rojakinja

Eleonora Lebečnik,

učenka višje skupine slovenske šole;

Repelen bei Mörs, Kamperstrasse 142, Deutschland.

V Repelnu, 22. maja 1939.

(Izseljenski vestnik: glasilo Rafaelove družbe in Izseljenske zbornice, št. 6, 1939, str. 103.)

Pismo 4

Majsko pismo slovenskih pisateljev rojakom v Ameriki

Dragi rojaki v Ameriki!

Kri ni voda – v teh usodnih časih je stari pregovor na novo potrjen. Kri je začutila kri, brat je pozdravil brata. K nam je prispela Vaša pomoč našim ljudem, ki jih je pahnila vojna katastrofa v silo in stisko. To Vašo skrb za nas, ki se je tako lepo izkazala v dejanju, Vam štejem tembolj v čast, ker dobro vemo, da si po veliki večini služite kruh s trdim delom na polju, po obrtih, v tovarnah ali po jamah in ste si sleherni dar, ki ste ga namenili nam, od ust pritrkali. Sporočamo Vam srčno zahvalo v imenu vseh trpinov, vdov in sirot brez strehe in ognjišča, brez obleke in obutve, ki so bili Vaše dobrote deležni. Ne, vojna nam ni prizanašala. Vendar bi ne hoteli vsiljivo razkazovati ran naše zemlje: majsko pismo Vam pišemo.

Pišemo Vam majsko pismo, saj prav maj je naš mesec, mesec mladega naroda, mlade države, mlade svobode. Ali ni pomembno čudno? Dnevi okrog 1. maja so pri nas sami sončni prazniki s pisanim plapolanjem zastav. Proslava usanovitve naše Osvobodilne fronte, parada dela, prvomajsko tekmovanje, mladinski kongres, obletnica zmage nad fašizmom in hkrati osvoboditve Ljubljane – vse se gnete okrog 1. maja.

V veličastnem pohodu se je nekaj ur pomikalo mimo nas delo in nam nazorno kazalo, kako se v novi državi v radostnem zaletu kosa kmet z delavcem in z njima obema inteligent, da bi podarili domovini čim več sadov svojega napora za boljšo bodočnost. Mnogo napete moči, telesnega zdravja, zadovoljstva in dobre volje, vendar ti je tu pa tam udari v oči mlad obraz, ki mu je dedovanje med vojno vtisnilo sumljive sledove: ali jo vidiš, kako potuhnjeno se plazi za našo mladino zavratna zalezovalka jetika! In na tihem smo zopet s toplo hvaležnostjo spomnili Vas, rojaki v Ameriki! Na sploh pa je naš naraščaj vendarle čvrst in čil in živahno tekmuje v udarništvu, pomaga pri izpljevanju cest, pri graditvi mostov; vse naše železnice, ki so bile ob osvoboditvi razdrte in pretrgane, so že stekle. Most za mostom se izroča prometu, obtok blaga in vseh potrebščin za znosno, ako že ne udobno življenje, bo prej ko prej neovirano krožil. In to je mnogo, zakaj lansko leto je ponekod grozila lakota, čeprav je bilo živeža, ker ni bilo dovolj prevozil.

Skrbno pripravljene razstave nam pričajo o uspehih Osvobodilne fronte, ki je iz gozdov organizirala našo državo; kažejo razvoj in razmah naše partizanske vojske, ki je iz nič narasla v armado, da je v presenetljivem naskoku kakor v eni sapi osvobodila vso našo zemljo. Na teh razstavah so razgrnjeni dokumenti o brezčutnosti in brezdušnosti okupatorjev, o njihovem neusmiljenem gospodarjenju nad nami, o peklenskih načrtih, kako bi iztrebili naš narod in zabrisali sleherni sled za njim; o klavrnem ovaduštvu in brezvestnem izdajstvu, o preganjanju in ječah, požigih in pomorih, o grozoti koncentracijskih taborišč, o smrtih v vseh podobah, obenem pa pričajo listine o svetlem junaštvu, nečloveških naporih, ogromnih žrtvah, o svetništvi in krepekodušnem mučeništvu fantov

in deklet v cvetoči dobi, o vztajnosit in neomajnosti neznanih in tihih, preprostih ljudi z močnimi srci, o preziranju smrti, o nevzdržnem zagonu naše armade. Nakopičena snov, ki bo še dolgo presenečala, pretresala in navduševala, išče zgodovinarjev, da jo bodo raziskovali in urejali, pesnikov in pripovednikov, slikarjev in kiparjev, da bi jo umetniško vredno oblikovali. Mnogo rodov se bo duševno hranilo iz teh virov; gosto zgnetena vsebina se ne da stisniti na kratke strani tega našega pisma.

Prvega maja smo si ogledali na hitri vožnji tudi del našega podeželja: vozilo smo se med mlaji in pod slavoloki sredi praznje oblečene množice; vrvela je ob godbi in petju, kakor da so že vse razvaline pozidane. Napisi so pričali, da se ljudstvo z zaupanjem zbira v organizacijo Osvobodilne fronte, ker vidi samo v njej poroštvo za pravo demokracijo in obrambo svojih političnih in gospodarskih pridobitev. In želeli smo si, da bi bili videli tudi Vi, rojaki iz Amerike, kako so nas, svoje zveste pisatelje, veselo pozdravljali v zahvalo za bodrilne besede v dobi trpljenja in žalosti. Na lastne oči bi se bili preverili kako lažnjive govornice trosijo v svet nasprotniki današnje Jugoslavije, češ, da vlada v nji slep nered, da se širi nezadovoljstvo in odpor, ki da jo brzda edino strahovlada njih, ki imajo vajeti in bič v rokah.

Sami vemo, da ni še vse, kakor bi moralo biti; a vprašamo Vas: kje pa je, kakor bi moralo biti? Samo v deveti deželi, v Indiji Koromandiji. Kdo bi tajil napake, ki se delajo? A te nas samo vzpodbadajo, da jih skušamo po najboljših močeh odpraviti. In za trdno smo si v svesti, da bo naše ljudstvo s svojo žilavostjo našlo pot do pravilne rešitve vseh nalog, ki mu jih postavlja doba. Tudi naša napake so znamenja našega življenja: kdor se giblje in dokler se giblje, tudi greši, samo mrtvemu ni kaj očitati. Res, verjemite nam, čudno bi se Vam zdelo, toda morali bi potrditi, da je pri nas več reda, več dela in več veselja do življenja nego v kateri koli sosedni državi. To nam je zagotovilo že dosti tujcev in domačinov, ki so se razgledali po svetu in po naši zemlji.

Največje čudo pa je nov slovenski človek, pokončen, ki se zaveda svojega dostojanstva in zahteva, kar mu gre na lastnih tleh; nekdanji pohlevni in skromni tlačan, ki je bil vaju kriviti hrbet pod bičem in se klanjati vsemu tujemu, se je vzravnal in se pokazal ponosnega, neuklonljivega borca zoper nasilje, za demokratičen ustroj sveta, za sporazum in bratstvo vseh svobodoljubnih narodov, za mirno sožitje in plodoviti sodelovanje vsega naprednega človeštva. Ta novi človek je razgibal Slovenijo in vso Jugoslavijo in ji dal toliko razmaha in poleta, toliko vedrine, da mika k nam tudi drugorodce, ker vidijo in verjamejo, da nam svoboda in demokratičnost niso prazne besede, temveč živa vsebina naše duševnosti.

Majsko pismo Vam pišemo, in naše pismo bi bilo lahko vedro in veselo do konca, toda prav med pisanjem je pala temna senca na našo domovino in nanj.

Pravda za Trst – ne bomo Vam razlagali njenega pomena za nas, pa tudi za svet in mir v bodočnosti, ker Vam je vse to dobro znano – pravdo za Trst bi hoteli zasukati nekateri naših vojnih zaveznikov tako, da bi bila ranjena naša svoboda, ubito naše zaupanje v pravico, užaljena naša narodna in vojaška čast. Zemljepisje, narodnostna pripadnost, trgovinske zveze, gospodarski položaj, ljudska volja – vse na ves glas priča za nas. 8000 naših fantov, – pa tudi dekleta med njimi! – ki so dali mlade glave samo

za to lepo in drago mesto ob Jadranu, nas zamolklo opominja, naj ne pozabimo njih in njihovih grobov. Pravda teče, in ako se ne zaključi v skladu s človečanskimi pravicami, ne bo dokončno dognana. Trst v Jugoslaviji – cvetoče mesto svobode, vzor in vzgled v malem, kako naj bi bil svet urejen v velikem; Trst, odrezan od svojega naravnega zaledja – gnilo gnezdo fašistične raketice, ki bi širilo moralen smrad in politično kugo okoli sebe. Toda pravda še teče, mi stojimo čvrsto na braniku in z nami vse naše prebujeno ljudstvo; prosimo Vas, dragi rojaki, podprite nas v tem vročem in lepem boju z vsemi svojimi silami. Med Vami so pisatelji slovenskega pokolenja, ki jih poslušata obe polovici sveta, kadar izpregovore. Prepričani smo, da se bodo z vsem srcem zavzeli za Trst, kakor so bili že ves čas te velike vojne na naši strani.

Sonce in sence se neprestano menjajo med nami. In glejte, na naše pismo je zopet šinil žarek: Molotov je sprožil v Parizu kratko in jasno besedo, nekje visoko so se na stečaj odprle line, lepo in čedalje lepše je gledati v bodočnost sveta.

V Ljubljani, sredi maja 1946.

V imenu slovenskih pisateljev Oton Župančič l. r., Franc Finžgar l. r., Juš Kozak l. r., Miško Kranjec l. r., Prežihov Voranc l. r.

(Slovenski poročevalec, VII/1946, št. 116, 21. maj.)

SUMMARY

PRIVATE AND PUBLIC IN EMIGRANT CORRESPONDENCE

Marjan Drnov Dšek

From the antiquity on, letters are written communication intended to individuals or several people, to an intimate circle or to the public. That is valid for emigrant correspondence, which became mass during the time of contemporary migrations in the 19th and 20th centuries. Slovene historiography is devoting increasing attention to the so-called private materials among which letters emigrants exchanged with their fellow countrymen in the old homeland, with friends, different societies, state authorities in emigrant and immigrant space, Church institutions, monetary institutions, and similar, are most numerous. That is why I deal with migration letters in a broad meaning of the word and not only as with emigrant letters, which are actually mere emigrant letters to addressees in the old homeland. American sociology has discovered such archival material with William Isaac Thomas and Florian Znaniecki, Europe somewhat earlier, if I mention the Dane Karl Larsen whom many other followed. At present, known names of experts on emigrant letters are Charlotte Erickson, Giorgio Cheda, Wolfgang Helbich, Ulrike Sommer, Samuel

L. Baily and Franco Ramella, Antonius Holtmann, and many others. In recent years, a move in regard of researching Slovene emigrant correspondence has been made, if I just mention John A. Arnez, Henry Christian, Jerneja Petrič, Darko Friš, Aleksej Kalc, Marjan Drnovšek.

The question of the relation between private and public in emigrant correspondence is not merely the question of the relation between the published – for example in newspapers – and private letters. It is about different intentions of the writers of the letters, and contacts with different addressees, which formed the content of the letters. Consequently, I treat in detail the so-called family letters that were intended for the eyes of close relatives only, and a number of those that became public by being read in public or by being published in newspapers. Many letters to families were because of their content calling for publication, especially those from the pioneer times of colonisation in the United States of America as they contained much information on the journey across the Atlantic, the settlement itself, and life in the new environment. The number of letters emigrants addressed to newspaper editorial offices was increasing (public or open letters). Analysed are with reference to correspondence of emigrants with secular and Church authorities and societies, the so-called petition letters (for example: applications to state offices for help in cases of status difficulties), monetary and legacy letters, support letters for acquisition of visas, letters to emigrant societies and organisations in the old homeland, and letters between emigrant offices and future emigrants. A special group are public and less public letters such as invitation letters, e.g. for immigrating to America, missionary letters, published informative letters, e.g. on life in a new environment, published warning letters, e.g. about emigrating to new environments, e.g. to Brazil at the end of the 19th century, advisory letters, e.g. on economic conditions in the new environment, church pastoral letters, support letters, e.g. for encouragement of emigrants in regard of preservation of national identity, itinerary letters, and the so-called concealed letters, which were during the communist Yugoslavia confiscated or were sent to the country by secret canals. Twelve letters that represent different types of private and public letters are published in the supplement.

Infinite is the palette of relations between private and public in emigrant correspondence, especially if we step over the threshold of merely classic correspondence between individuals and look round different categories of letter contacts that were occurring between emigrants and the old homeland in the last two centuries. We can imagine expectations and fears of an individual because of a letter that arrived or there was not one; despite their lesser preservation, we can identify the principal lines of private or intimate on the one side and official letters on the other; we can understand the curiosity of people in regard of contents of the letters that lead to their publishing in media; yet on no account can we understand that the attitude toward those materials was and still is contrary to all expectations as regards their value for the individual, and the significance for judgment of most personal and at the same time public events with Slovenes in the field shortly denoted as emigration. Emigration are not only organisations, societies, preservation of Slovene identity in foreign lands, the problematic of assimilation, contacts with the old homeland, and similar; but above all people, emigrants and their descendants, and all other close and remote who remained in the old homeland. Especially those people experienced stories of their very own that, if at all, are preserved only in notes we usually find in letters. That is why letters should arouse in us greater curiosity; they detect individuals who

were not part of the iceberg above the sea level, but were composing a larger and deeper part underneath about which we know least. Only letters if preserved, reveal the destinies of those people. Unfortunately, there are very few preserved with Slovenes; fortunately, gazettes from the time of most massive emigration in the Austrian period, less after, and least during the last economic wave in the socialist period, had enough ear to have published letters. Cursory rummaging in antique shops and at flea markets reveal fragments of private correspondences from which we can only surmise their richness if they were entirely preserved.

WEB PUBLISHED BY THE NATIONAL ARCHIVES OF SLOVENIA

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.